

KRONIEK 1990

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1990

Paul Lucardie, Marjolein Nieboer en Ida Noomen

1. Inleiding

Hoewel de gemeenteraadsverkiezingen voor enkele verrassingen zorgden, was 1990 voor de meeste politieke partijen een tamelijk rustig jaar. Deze rust stelde hen in staat hun aandacht deels te verleggen naar Oost-Europa, waar na het opheffen van het IJzeren Gordijn steun werd verleend aan geleidelijk van de grond komende zusterpartijen. Voor sommige partijen hield 1990 echter ook aanzienlijke veranderingen in: zo wisselde de VVD van politieke leider en ontwikkelde Groen Links zich van verkiezingsverbond tot echte politieke partij.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die activiteiten buiten het parlement plaats grepen. Handelingen van ministers en volksvertegenwoordigers worden immers al elders gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *De Volkskrant*; deze knipsels worden dagelijks vergaard en geordend voor het knipselbestand van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, eveneens op het DNPP verzameld.

Voordat de gebeurtenissen binnen de verschillende partijen aan de orde komen, worden enkele politieke hoofdmomenten uit 1990 kort belicht.

2. Hoofdmomenten

gemeenteraadsverkiezingen

Op 21 maart 1990 werden verkiezingen gehouden voor de gemeenteraden. Het meest opvallende resultaat was de lage opkomst: 61%, lager dan ooit bij raadsverkiezingen. Volgens een enquête van het bureau Inter/View Nederland bleef maar een klein deel van de kiezers thuis uit onvrede met het gemeentelijk beleid of de Nederlandse politiek in het

algemeen; de meeste niet-stemmers gaven tijdgebrek of 'omstandigheden' als redenen op. Een deel kwam wellicht niet op omdat de raadsverkiezingen in 1990 niet (zoals in 1986) sterk in het teken van de landelijke politiek stonden.

De lage opkomst schaadde waarschijnlijk vooral de grote partijen, in het bijzonder de PvdA. Het CDA boekte winst vergeleken met de raadsverkiezingen van 1986, maar verloor vergeleken met de Tweede Kamerverkiezingen van 1989. De PvdA verloor ruim 500 raadszetels ofwel 4,5% van de stemmen; ten opzichte van de Kamerverkiezingen van 1989 een verlies van ruim 4%. De klap kwam het hardst aan in de grote steden, waar de partij meer dan 10% verloor - in Almere zelfs bijna 20%. Volgens sommige waarnemers werd de PvdA hiermee gestraft voor haar 'zelfvoldane bestuurscultuur' en haar grootschalige aanpak in tal van steden ('Manhattan-plannen'). Voor zover haar ontevreden kiezers niet thuis bleven, stemden ze veelal op D66 of Groen Links, maar ook (vooral in het Zuiden) op het CDA. D66 boekte met name in de steden veel winst en wist haar zeteltal bijna te verdrievoudigen. Groen Links ging eveneens vooruit, maar minder fors. De VVD verloor ruim 200 zetels (4%), maar bleef stabiel ten opzichte van de Tweede Kamerver-

Tabel 1. Uitslag gemeenteraadsverkiezingen 1990 (in zetels)

	1986	1990
CDA	3242	3317
PvdA	2775	2238
VVD	1681	1423
D66	229	651
GPV/RPF/SGP	462	545
Groen Links	254	385
SP	41	71
FNP	21	27
CD	0	11
CP'86	4	4
Groenen	1	3
VCN	1	1
Gemeentebelangen/ overige	1644	1779
Totaal	<u>10355</u>	<u>10455</u>

Bron: De Volkskrant, 23 maart 1990

kiezingen. Een aantal kleine links- en rechtsextreme partijen behaalde winst: zo kreeg de Socialistische Partij (SP) er een dertigtal zetels bij en sleepten de Centrumdemocraten 11 zetels in de wacht, terwijl de Centrumpartij'86 4 zetels wist te behouden. Ook lokale partijen (gemeentebelangen) gingen vaak iets vooruit, evenals de Fryske Nasjonale Party.

Het totale aantal zetels was overigens uitgebreid van 10355 tot 10455 (zie tabel 1). Het aandeel van vrouwelijke raadsleden nam toe van 19% (in 1986) tot 22%.

De electorale verschuivingen leidden over het algemeen niet tot grote veranderingen bij de collegevorming. In Amsterdam ontstond een college van PvdA, Groen Links, D66 en VVD; in andere grote steden bleef doorgaans het CDA binnen en Groen Links buiten het college van B en W.

In enkele gemeenten werden na maart raadsverkiezingen gehouden. In Egmond was in maart de lijstverbinding van PvdA en Groen Links niet op het stembiljet vermeld en vonden daarom nieuwe verkiezingen plaats op 23 mei. Groen Links moest daarbij een zetel inleveren, de VVD won er één bij.

In drie gemeenten ten noorden van Amsterdam werden wegens gemeentelijke herindeling nieuwe raden verkozen op 7 november. Omdat een aantal oproepkaarten een verkeerd adres van het stembureau vermeldden, moest een deel van deze kiezers in januari 1991 opnieuw het stembureau in kwestie opzoeken. Op 28 november werden eveneens wegens herindeling in enkele Limburgse en Zuid-Hollandse gemeenten raadsverkiezingen gehouden. Evenals in Noord-Holland bleef hier de opkomst laag. De resultaten vertoonden grotendeels hetzelfde patroon als de verkiezingen in maart: het CDA handhaafde zich of ging iets vooruit (met name in Limburg); de PvdA verloor, vooral in de grotere gemeenten; de VVD verloor (in Zuid-Holland) of bleef gelijk (Limburg); D66 drong in enkele gemeenten voor het eerst in de raad door; Groen Links won in Roermond twee zetels van de PvdA. Plaatselijke partijen deden het in Noord- en Zuid-Holland goed, terwijl ze zich in Limburg wisten te handhaven.

de Kieswet en de Commissie-Deetman

Bij de raadsverkiezingen van 1990 werd de in 1989 gewijzigde Kieswet voor het eerst toegepast. Alleen verenigingen met volledige rechtsbevoegdheid mochten kandidaten stellen, mits ze een waarborgsom storten (f 500 voor de gemeenteraad, f 2.500 voor Provinciale Staten, f 25.000 voor de Tweede Kamer) en 10 kiezers (per kieskring of per gemeente) hun handtekening kwamen zetten onder een ondersteunings-

verklaring op de gemeentesecretarie. Met deze laatste voorwaarde wilde de wetgever het huis-aan-huis 'ronselen' van handtekeningen voorkomen. Lokale lijsten werden bovendien gedwongen een vereniging te vormen en zich bij de Kamer van Koophandel in te laten schrijven. Voor partijloze individuen werd het dus moeilijker zich kandidaat te stellen. Wel konden volgens de nieuwe regeling individuele kandidaten op een lijst voortaan iets gemakkelijker met voorkeursstemmen verkozen worden.

Het kiesstelsel zelf onderging verder geen verandering met de nieuwe kieswet. Toch bestond daar in verschillende kringen behoefte aan. De Tweede Kamer stelde in januari een Bijzondere Commissie Vraagpunten in onder voorzitterschap van haar voorzitter, oud-minister W.J. Deetman (CDA), die studie maakte van alternatieve kiesstelsels en andere mogelijkheden voor staatkundige en bestuurlijke vernieuwing. Alle fractievoorzitters namen zitting in deze commissie. In april stelde de Commissie een vraagpuntennota op en in november bracht zij verslag uit. Zij beval een kiesstelsel aan dat kiezer en gekozenen sterker zou verbinden dan in het vigerende stelsel van evenredige vertegenwoordiging, waarbij de stemmen op één lijst uit alle kieskringen opgeteld worden. Gedacht werd aan het Duitse model (twee stemmen voor elke kiezer: één voor een kandidaat in zijn/haar district en één voor een (landelijke) lijst) of aan een stelsel met evenredige vertegenwoordiging, waarbij de stemmen op één lijst per kieskring worden geteld in plaats van door het hele land. Daarnaast deed de Commissie-Deetman nog tal van suggesties op andere terreinen: snellere verkiezingen na een kabinetscrisis; een terugzendingsrecht (van wetsvoorstellen) voor de Eerste Kamer; benoeming van (top)ambtenaren in een 'Civil Service' (naar Brits voorbeeld) in plaats van een departement; nader onderzoek naar referendum en naar verkiezing van burgemeesters.

subsidies voor politieke partijen

Niet alleen het kiesstelsel maar ook het partijstelsel was in 1990 onderwerp van openbare discussie. Bij enkele grote partijen leidde een teruglopend ledental tot grote financiële problemen. In februari stelde een werkgroep van CDA, PvdA en VVD de mogelijkheid van rechtstreekse overheids subsidie aan politieke partijen in een rapport aan de orde. Daarop installeerde de minister van binnenlandse zaken, mevr. C.I. Dales, in maart een commissie in die de kwestie zou onderzoeken; voorzitter werd J.T.J. van der Berg, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden en voormalig directeur van de Wiardi Beckman Stichting. Los van deze kwestie besloot de minister op verzoek van CDA, D66, PvdA en VVD in juli om partijen subsidie toe te kennen ten behoeve van algemene vorming en scholing van het kader van de politieke par-

tijen in Bulgarije, de (voormalige) DDR, Hongarije, Joegoslavië, Polen en Tsjecho-Slowakije. Elke in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partij zou f 50.000 plus f 10.333,33 per zetel ontvangen. Het geld diende besteed te worden aan cursussen, publikaties en reizen in de genoemde Oost-Europese landen.

Oost-Europa

Nadat in Oost-Europa de communistische regimes vrijwel overal plaats hadden gemaakt voor meer-partijstelsels, gingen de meeste Nederlandse politieke partijen over tot hulpverlening aan de tevoorschijn komende geestverwante partijen. Hulpgoederen als fotokopieerapparaten en kantoormiddelen werden naar zusterpartijen verstuurd, scholings- en vormingscursussen werden opgezet ten behoeve van het partij kader en steun verleend bij de verkiezingscampagnes. In de zomer kwam de Nederlandse overheid de partijen hierbij financieel te hulp. Een aantal partijen riep speciale instellingen voor Oost-Europa in het leven. In januari ging de PvdA over tot de vorming van de Alfred Mozer Stichting, waarvan oud-minister M. van der Stoep voorzitter werd (zie hiervoor verder onder PvdA). In dezelfde maand richtte de VVD de D.W. Dettmeijerstichting op, die de Oost-Europese liberalen met raad en daad bij moest staan. Bij het CDA werd de hulpverlening gecoördineerd door de commissie Buitenland onder voorzitterschap van W.K.N. Schmelzer en - sinds oktober - H.O.C.R. Ruding. In tegenstelling tot PvdA, CDA en VVD beschikte D66 niet zozeer over 'automatisch' verwante partijen in het voormalige Oostblok. Het accent lag hier dan ook meer op steun aan de brede democratiseringsbewegingen als bijvoorbeeld Burgerforum in Tsjechoslowakije. In de zomer werd door het Hoofdbestuur van D66 het Instituut voor Vorming en Samenwerking Oost- en Midden-Europa (IVSOM) gevormd.

Naast de hulpverlening organiseerden veel partijen ook conferenties over de ontwikkelingen in Oost-Europa.

ministerscrisis

Voor minister G. Braks werd 1990 een politiek noodlottig jaar. Dalende graanprijzen leidden aan het begin van het jaar tot langdurige protestacties van akkerbouwers, waarbij openbare wegen en gebouwen zoals de vuilverbrandingsinstallatie van de VAM in Wijster geblokkeerd werden. Mobiele Eenheden traden in enkele gevallen op om blokkades te breken. De minister zag echter geen mogelijkheden voor prijsverhogingen binnen het kader van het Europees landbouwbeleid, hoogstens voor (beperkte) inkomenstoelagen - en voor productiebeheersing van de kant van de boeren. In het voorjaar keerde de rust

aan het groene front terug.

In september kwam de minister opnieuw in het nieuws, nu vanwege visserijproblemen. Een oud-hoofdinspecteur van de Algemene Inspectiedienst van het ministerie (AID) verklaarde dat deze dienst verborgen hield dat de vangstcijfers van zeevissers vaak de normen van de Europese Gemeenschap overschreden; de rijksrecherche stelde hierop een onderzoek in. Minister Braks zou van deze feiten op de hoogte zijn geweest en de Tweede Kamer geen juiste informatie hebben gegeven. Hij ontkende dit, maar wist een meerderheid van kamerleden niet te overtuigen. Niet alleen de fracties van D66, Groen Links en de VVD maar ook die van regeringspartij PvdA dreigden hun vertrouwen in de minister op te zeggen. Deze hield de eer aan zichzelf en trad op 19 september af. In 1991 zou hij voorzitter worden van de Katholieke Radio Omroep (KRO).

Het CDA reageerde teleurgesteld op het aftreden - 'de vis is te duur betaald', merkte de voorzitter van de Tweede Kamerfractie, L.C. Brinkman op. Het partijbestuur van het CDA verklaarde zich geschokt en verweet de fractie van de PvdA een verkeerde beslissing genomen te hebben. De verhouding tussen de twee regeringspartijen, hierdoor al verslechterd, werd nog verder op de proef gesteld toen de PvdA wel kon instemmen met staatssecretaris P. Bukman als opvolger van Braks, maar niet met de instelling van een extra staatssecretaris in de persoon van P.R.H.M. van der Linden. Van der Linden was in 1988 als staatssecretaris afgetreden vanwege zijn verantwoordelijkheid voor de (gebrekkige) invoering van een nieuw fraude-bestendig paspoort (Zie het *Jaarboek DNPP 1988*, blz. 26). Uiteindelijk ging de PvdA wel akkoord met de benoeming van J.D. Gabor (burgemeester van Haaksbergen, ook CDA) tot staatssecretaris bij Landbouw. Mevr. Y. van Rooy (CDA) volgde Bukman op als staatssecretaris voor buitenlandse handel - een functie die zij ook in het vorige kabinet vervuld had.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van het ledental van de partijen, op 1 januari 1990 of daaromtrent, volgens opgave van de partijsecretariaten. Hierbij dient te worden aangetekend dat van de Centrumdemocraten en van D66 geen opgave is ontvangen (*) en dat het ledental van de PPR een gemiddelde is van het aantal leden in april 1989 (6.822) en van het aantal in september 1990 (5.485)

Tabel 2. Ledental per 1 januari 1990

CD	*
CDA	125.033
CPN	5.700
D66	*
GPV	13.015
PPR	6.150
PSP	3.612
PvdA	96.600
RPF	8.330
SGP	23.000
VVD	64.554

Centrumdemocraten (CD)

De Centrumdemocraten zetten in 1990 hun gestage opmars voort. De partij behaalde bij de raadsverkiezingen meer stemmen dan bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1989 en bereidde zich vol optimisme voor op de verkiezingen van Provinciale Staten en Eerste Kamer van 1991.

raadsverkiezingen

Met de Centrumpartij'86, die 4 zetels won, waren voor de verkiezingen opnieuw besprekingen over een fusie gevoerd, zij het zonder enig succes. De CD had ook vergeefs bij de Raad van State aanhangig gemaakt dat zij evengoed als opvolger van de Centrumpartij behandeld zou moeten worden als de Centrumpartij'86.

In negen steden nam de CD deel aan de gemeenteraadsverkiezingen. Alleen in Tilburg was haar gooi naar een zetel tevergeefs; wellicht mede door het plotselinge aftreden van de lijsttrekker. Volgens de partij had deze zich teruggetrokken naar aanleiding van telefonische pesterijen door tegenstanders. Enkele andere kandidaten op de lijst trokken zich terug omdat zij tegen hun zin kandidaat gesteld zouden zijn.

In de acht andere steden - Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Schiedam, Dordrecht, Purmerend en Almere - wonnen de Centrumdemocraten totaal 11 zetels. De installatie van de raadsleden ging vaak gepaard met demonstraties en protesten. Een groep advocaten trachtte tevergeefs hun beëdiging te verhinderen door die als meened aan te klagen: de Centrumdemocraten zouden de eed op de Grondwet niet af mogen leggen omdat zij discriminatie niet afwezen en de Grondwet dat wel doet.

De raadsleden in Haarlem en Utrecht, W. Elsthout en W. Vreeswijk,

waren overigens al eerder beschuldigd van discriminatie; eerstgenoemde was ook daarvoor veroordeeld. In oktober werden in de woning van het raadslid in Purmerend niet alleen discriminerende literatuur over etnische minderheden en joden maar ook (verboden) wapens gevonden. Door een fout van de officier van justitie werd het raadslid echter niet vervolgd. F. Hofman, centrumdemocratisch raadslid in Amsterdam, werd in mei gearresteerd wegens dronkenschap en verstoring van de openbare orde. Zijn alcoholgebruik leidde ook tot spanningen in de twee man sterke raadsfractie. In december besloot de fractievoorzitter, W.J. Bruyn, uit de fractie te treden en als onafhankelijke lid van de raad te blijven. Hij verliet bovendien de partij, omdat die - bij monde van voorzitter J.G.H. Janmaat - geld van de gemeente voor de raadsfractie op zou eisen.

andere ontwikkelingen

De CD kwam ook op andere wijze veelal negatief in het nieuws - wat haar beter leek dan doodgezwegen te worden. 'Als je niet in de pers komt, besta je niet', hield partijvoorzitter Janmaat de kringvoorzitters van de CD voor op een bijeenkomst in februari. Als geslaagd voorbeeld van gezochte publiciteit noemde hij de aankondiging een Dr. W. Drees Stichting te gaan oprichten die zich met Oost-Europa zou bezig houden. De naam van de voormalige minister-president werd gekozen omdat deze evenals de Centrumdemocraten kritiek geleverd zou hebben op de toevloed van vreemdelingen naar Nederland. De nabestaanden van Drees maakten ernstig bezwaar tegen deze naamgeving.

In maart kwam de CD in de pers vanwege de toekenning van de Andreas Hofer Prijs aan mevr. W.B. Schuurman, de secretaris van de partij die bij de brand in Kedichem een been verloren had (zie de Kroniek in het *Jaarboek 1986 DNPP*, blz. 25). Deze prijs werd door de leider van de extreem-rechtse *Deutsche Volksunion* ter beschikking gesteld aan mensen die zich vaderlandslievend gedragen zouden hebben. In mei werd overigens één van de geweldplegers tegen de CD in Kedichem veroordeeld tot een half jaar gevangenisstraf.

In oktober vorderde het ministerie van Binnenlandse Zaken een bedrag van f 65.000 terug dat zij in 1986 aan het wetenschappelijk bureau van de CD had overgemaakt. Het geld zou grotendeels niet aan wetenschappelijk onderzoek maar aan propaganda-activiteiten besteed zijn. De Raad van State wees in december het beroep af dat de partij tegen de vordering had ingesteld.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

In 1990 vierde het CDA in eensgezindheid zijn tiende verjaardag. Het

ging goed met de jarige: electoraal was de partij succesvol en in het jubileumjaar werden 10.000 nieuwe leden ingeschreven. Enige rimpelingen in de saamhorigheid waren er wel: in januari kwam de CDA-fractie in de Eerste Kamer in conflict met minister-president en partijgenoot R. Lubbers vanwege haar weigering in te stemmen met de verhoging van het huurwaardeforfait. Hieruit vloeide een intensieve discussie voort over rol en bevoegdheden van de Eerste Kamer. Onder druk van de CDA-senaatsfractie zag het kabinet zich uiteindelijk gedwongen het betreffende wetsvoorstel in te trekken. In november raakte de relatie tussen Lubbers en CDA-minister van buitenlandse zaken H. van den Broek gespannen, toen de premier verdergaande bevoegdheden op het terrein van de buitenlandse politiek voor zich opeiste. In een spoeddebat in de Tweede Kamer dreigde Van den Broek op te stappen wanneer op langere termijn het takenpakket van zijn departement zou worden uitgehouden ten gunste van de rol van de minister-president. Uiteindelijk werd echter de vrede getekend.

gemeenteraadsverkiezingen

Het CDA begon haar campagne op 6 maart met een verkiezingsbijeenkomst in Hoogeveen. Veel boeren die actie voerden tegen de dalende graanprijzen woonden de vergadering bij. Premier Lubbers, die de aanwezigen toesprak, deed hun echter geen concrete toezeggingen. De uitslag van de op 21 maart gehouden verkiezingen waren voor het CDA niet ongunstig. In het Zuiden van het land deed de partij het goed en maakte een groot deel van het in 1986 aan de PvdA verloren terrein weer goed. In de rest van het land bleef het CDA redelijk stabiel. Na de verkiezingen moest Lubbers zich in de Tweede Kamer verantwoorden voor uitspraken die hij gedaan had in een radioprogramma naar aanleiding van de winst van Centruumpartij '86 en Centrumdemocraten. De premier had namelijk gezegd dat het minderhedenbeleid 'minder soft' van karakter moest zijn. Tijdens de collegevorming slaagde de partij er in veel grote steden in weer toe te treden tot het bestuur. De PvdA, die een grote verkiezingsnederlaag geleden had, zag zich genooddaakt bijna overal tegemoet te komen aan het verlangen van CDA-partijvoorzitter W. van Velzen om de christen-democraten bij de collegevorming te betrekken en niet weer aan te sturen op links-liberale colleges. Van Velzen maakte zich trouwens ook sterk voor een andere vorm van invloed op lokaal niveau: naar aanleiding van de benoeming van het VVD-Tweede Kamerlid L. Hermans tot burgemeester van Zwolle klaagde hij voor de NCRV-radio dat het CDA steeds minder burgemeestersposten bekleedde. Hij vond dit in strijd met de landelijke politieke verhoudingen en verweet minister I. Dales van Binnenlandse Zaken een onevenwichtig

benoemingenbeleid. Hij kondigde aan deze zaak op de partijraad van het CDA nader aan de orde te stellen.

partijraad

Deze partijraad vond op 9 juni in Utrecht plaats. De twee centrale thema's waren Midden- en Oost-Europa en criminaliteit. Het laatste onderwerp was in een tweetal studieconferenties voorbereid. De partijraad sprak zich in een unaniem aanvaarde resolutie uit voor een krachtiger aanpak van veel voorkomende criminaliteit. Wat betreft Oost-Europa werd een resolutie aanvaard die zich onder andere uitsprak voor steun aan de christen-democratische partijen aldaar. Ook was er aandacht voor de relatie met andere partijen in West-Europees verband. De afgevaardigden wilden de toetreding blokkeren van de Britse Conservatieve Partij van premier Thatcher tot de christen-democratische fractie (EVP) in het Europees Parlement. Het CDA vreesde dat met de aansluiting van de conservatieven de EVP haar christen-democratische karakter zou verliezen. In een resolutie werd de CDA-delegatie in het Europees Parlement, het partijbestuur en de commissie Buitenland opgeroepen alles in het werk te stellen om toetreding te verhinderen. Het ochtendgedeelte van de bijeenkomst was gewijd aan huishoudelijke zaken. Belangrijk onderwerp was de zorgelijke financiële situatie van de partij (die hieronder nog ter sprake komt). Tevens nam de partijraad een statutenwijziging aan waarin de oude rigoreuze regeling met betrekking tot de onverenigbaarheid van functies in het CDA werd versoepeld.

's-Middags hield L.C. Brinkman in zijn hoedanigheid van CDA-fractie-voorzitter zijn *maidenspeech* voor de partijraad. Hij riep het kabinet op een zuinig financieel beleid te voeren. Hierbij stelde hij de haalbaarheid van de koppeling tussen lonen en uitkeringen - een profileringspunt van de PvdA - ter discussie. PvdA-leider en vice-premier W. Kok liet in een reactie hierop voor de radio weten dat hij van de coalitiepartner CDA juist volledige steun eiste bij het handhaven van de koppeling. Brinkman keerde zich in zijn rede ook tegen het invoeren van STER-reclame op zondag. Dit standpunt werd later op de dag bekrachtigd door het aannemen van een resolutie met die strekking. De partijraad ging hiermee overigens rechtstreeks in tegen Lubbers en de overige leden van het kabinet, die in mei hadden besloten reclame op zondag wel mogelijk te maken. Lubbers, die met zijn toespraak de bijeenkomst afsloot, besteedde ruime aandacht aan het terugdringen van het aantal arbeidsongeschikten.

partijfinanciën

Het CDA kwam in 1990 verscheidene keren in het nieuws vanwege de financiële problemen waarmee het kampte. In 1989 was het vermogen van de partij gedaald van 4,4 naar 2,7 miljoen gulden. Bovendien was er in datzelfde jaar een tekort van ruim drie ton op een begroting van zes miljoen. Het partijbestuur stelde daarom in 1990 drie werkgroepen in die binnen een half jaar moesten aangeven hoe het CDA weer financieel gezond gemaakt kon worden. Zo moest de doelmatigheid van de partijorganisatie worden doorgelicht en zou bekeken worden of de partij goedkoper kon worden gehuisvest. In april besloot het dagelijks bestuur dan ook het monumentale negentiende-eeuwse Abraham Kuyperhuis te verkopen en een kleinere, minder dure huisvesting te betrekken. Dit plan zorgde voor grote onrust onder de eveneens in het pand gehuisveste nevenorganisaties: het CDJA (het Christen Democratisch Jongeren Appèl), het CDA-Vrouwenberaad (de vrouwenorganisatie) en het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Ze vreesden dat de verhuizing voor de partijleiding een aanleiding zou zijn om meer greep te krijgen op hun activiteiten. Vooralsnog lukte het echter niet het peperdure Kuyperhuis kwijt te raken. Ook een missie van penningmeester J. Verbree naar drie onafhankelijke fondsen die wetenschappelijk werk op christen-democratisch gebied financieren (het Kuyper-, Schaepman- en Lohmanfonds) leverde niets op. Uiteindelijk werd een aantal maatregelen genomen om de financiële nood te lenigen. Zo besloot het CDA als eerste partij in Nederland gebruik te maken van sponsors bij het organiseren van congressen. Verder werd de contributie verhoogd en bovendien begon de partij ter gelegenheid van het tienjarig bestaan een ledenwerfcampagne die in het jubileumjaar 10.000 nieuwe leden moest opleveren. In december werd het streefgetal gehaald en boekte het CDA voor het eerst in zijn bestaan ledenwinst. Tenslotte leverde de financiële actie '10 jaar CDA' meer dan een miljoen op.

tienjarig bestaan

In oktober vierde het CDA zijn tweede lustrum met twee bijeenkomsten. Van 11 tot 13 oktober vond er in Noordwijkerhout een internationaal wetenschappelijk symposium plaats over 'de betekenis van de christen-democratische politieke overtuiging voor de komende tien jaar in Europese context'. Vertegenwoordigers uit onder andere Engeland, Canada, en uit de Midden- en Oost-Europese landen woonden de bijeenkomst bij. J. van Gennip, die de in 1989 naar het Europees Parlement vertrokken A. Oostlander in augustus als directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA was opgevolgd, gaf de aanwezigen de boodschap mee dat de partij zich in het tweede

decennium van haar bestaan moest concentreren op de 'revitalisering' van het maatschappelijk middenveld. Dit zou moeten gebeuren door het normen- en waardenpatroon van de samenleving zodanig te veranderen dat daarin meer plaats zou komen voor sociale betrokkenheid en verantwoordelijkheidsgevoel. Ook Lubbers pleitte in zijn slottoespraak voor herleving van de burgerzin. Hij borduurde hiermee voort op een rede die hij ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar in Nijmegen had uitgesproken en die nogal wat stof had doen opwaaien, vanwege het feit dat hij daarin de Nederlandse samenleving 'ziek' had genoemd.

Op 27 oktober vond een feestelijk congres plaats in Den Haag. Opvallend was de rede van Lubbers waarin hij uitvoerig getuigde van het Evangelie als de inspiratiebron voor christen-democratische politiek. Hij waarschuwde het electoraal succesvolle CDA dat men niet moest denken de waarheid in pacht te hebben. 'Het gaat ons niet om de macht, maar om de kracht. Dat vraagt om openheid naar en dienstbaarheid aan de naaste', aldus Lubbers. Van Velzen - die op het congres als partijvoorzitter werd herkozen - kondigde de instelling aan van een commissie die een nieuw programma van uitgangspunten moest gaan schrijven. De commissie zou onder leiding komen te staan van P. Steenkamp, de eerste voorzitter van het CDA.

De pers liet de tiende verjaardag van de partij niet ongemerkt voorbijgaan en schonk aandacht aan de vraag hoe het CDA 'van een toberige, verdeelde club, voortdurend in het defensief had kunnen veranderen in 'een zelfbewuste, professionele partij, die zelfs kiezers zonder kerkelijke binding trekt en het publieke debat dicteert' (*Trouw*, 6 oktober 1990; zie ook het artikel 'De paradoxale revival van de christen-democratie' van H.-M. ten Napel in dit Jaarboek).

opvolging Commissaris der Koningin in Limburg

In mei nam de CDA-er Sj. Kremers afscheid als Gouverneur (Commissaris der Koningin) in Limburg om in dienst te treden bij de beleggingsgroep Robeco. Zijn opvolging leidde tot enige commotie doordat P.R.H.M. van der Linden - ook van CDA-huize en ex-staatssecretaris van buitenlandse zaken - een van de kandidaten was. Van der Linden had in 1988 af moeten treden vanwege zijn verantwoordelijkheid voor de (gebrekkige) invoering van een nieuw fraude-bestendig paspoort. De drie CDA-leden in de provinciale vertrouwenscommissie die PvdA-minister Dales moest adviseren over Kremers' opvolging steunden de kandidatuur van Van der Linden. De overige zes commissieleden afkomstig uit PvdA en VVD droegen de CDA-er S. Kortmann voor, die hoogleraar staatsrecht was in Nijmegen. Kortmann trok zich in juni echter terug omdat hij zich niet voldoende gesteund voelde door het

kabinet. Nu ontstond er een conflict tussen Lubbers en de Tweede Kamerfractie van het CDA. De premier wilde een nieuwe procedure beginnen, terwijl de fractie de kandidatuur van Van der Linden bleef steunen. Uiteindelijk werd CDA-gedeputeerde en loco-gouverneur E.M. Mastenbroek uit Geleen aangesteld als 'tussenpaus' om de impasse te doorbreken. Hij liet weten in elk geval tot 1993 Commissaris der Koningin te willen blijven.

verwante instellingen en publikaties

Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA publiceerde in juni *Armoede en participatie*, geschreven door een commissie onder leiding van J. Weitenberg. Door dit rapport kwam de verhouding met de kerken onder druk te staan, want het bevatte de beschuldiging dat de kerken te weinig hadden gedaan aan de bestrijding van de armoede in Nederland. H. Noordegraaf, voorzitter van de kerkelijke werkgroep 'de arme kant van Nederland' reageerde woedend namens de kerken.

In november presenteerde het Wetenschappelijk Instituut *Publieke gerechtigheid: een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*. De opzet van de schrijvers was het ontwerpen van een allesomvattende christen-democratische staatsleer die de traditionele katholieke en protestantse opvattingen over staat en maatschappij met elkaar moest verzoenen. In het rapport trok een-overigens verdeeld - advies over het invoeren van een correctief wetgevingsreferendum de aandacht. Tot nu toe hadden de christen-democraten iedere vorm van referendum namelijk van de hand gewezen. Een andere opvallende aanbeveling was het wettelijk mogelijk maken van een huwelijk tussen homoseksuelen.

Het CDJA stelde in oktober het politiek leiderschap van Lubbers ter discussie. In het partijblad *CDActueel* deden de CDJA-bestuurders H. van Waveren en R. van Zwol een felle aanval op de premier. Lubbers zou zich 'geen leider van een coalitie' hebben getoond en in de crisis rondom CDA-minister G. Braks van landbouw blijf hebben gegeven van een 'onthutsende zelfoverschatting' (zie voor de affaire-Braks onder de hoofdmomenten van deze Kroniek). Ze meenden dat minister van sociale zaken B. de Vries het beter zou doen als politiek leider. Ook Brinkman, gedoodverfd opvolger van Lubbers, kreeg forse kritiek te verduren. Hij zou weinig idealen hebben en zich als fractieleider eerder een pragmatisch bestuurder tonen dan een 'politicus dier'. Vanaf 3 februari ging het Scholingsinstituut van het CDA Steenkampinstituut heten; naar P. Steenkamp, één van de grondleggers van het CDA. Ook het Kader- en Vormingswerk en de CDA-Kaderschool werden bij dit instituut ondergebracht.

personalia

H.O.C.R. Ruding, van 1982 tot 1989 minister van financiën in het eerste en tweede kabinet-Lubbers, werd in september voorzitter van de christelijke werkgeversorganisatie NCW. Hij volgde de CDA-er J.E. Andriessen op die sinds november 1989 minister van Economische Zaken was. Daarvoor, in mei, was Ruding gepasseerd voor het voorzitterschap van de recent opgerichte Oost-Europabank. In oktober werd Ruding gekozen als voorzitter van de commissie Buitenland van het CDA. Hij volgde in deze functie W.K.N. Schmeltzer op.

Communistische Partij van Nederland (CPN)

De oudste partij van Nederland zette in 1990 enkele belangrijke stappen op weg naar éénwording met PSP, PPR en EVP in het verband van Groen Links.

gemeenteraadsverkiezingen

In maart nam de CPN nog slechts in enkele gemeenten - met name in de provincie Groningen - zelfstandig deel aan de raadsverkiezingen. In Amsterdam verscheen een lijst 'Herenigde Communisten' met kandidaten van het Verbond van Communisten in Nederland (VCN) en drie leden van de CPN, waaronder de oud-wethouder R.J. Walraven. Het bestuur van het district Amsterdam van de CPN wilde dit drietal royeren, maar dat bleek statutair onmogelijk. De 'Herenigde Communisten' kregen 1% van de stemmen, te weinig voor een zetel.

buitengewoon congres

Het buitengewoon congres van de CPN op 9 en 10 juni te Amsterdam besloot vanaf juli alle partijleden het lidmaatschap van Groen Links toe te kennen die daar van tevoren geen uitdrukkelijk bezwaar tegen hadden gemaakt. Voorts delegeerde de partij belangrijke taken aan Groen Links: de vaststelling van verkiezingsprogramma's en kandidatenlijsten voor Eerste en Tweede Kamer en de verkiezing van het Groen Links Bestuur en de Groen Linkse Raad. In enkele afdelingen in de provincie Groningen bleef weerstand tegen Groen Links bestaan en werden contacten gelegd met het VCN; mevr. H. Jagersma, tot 1990 burgemeester van Beerta, speelde hierbij een belangrijke rol.

Op het congres werden verder de statuten herzien om royement mogelijk te maken van leden die op kandidatenlijsten van andere partijen stonden - zoals in Amsterdam was gebeurd. Op het congres werd ook over een aantal inhoudelijke thema's gediscussieerd, aan de

hand van inleidingen van onder andere het Eerste Kamerlid mevr. F. Bolding en het Tweede Kamerlid mevr. I. Brouwer.

periodieken

Het maandblad *Politiek en Cultuur* vierde in maart 1990 zijn vijftigjarig bestaan met een symposium over 'Socialisme in de jaren negentig'.

Het dagblad *De Waarheid* hield in 1990 op te bestaan. Het aantal abonnees was de laatste jaren gestaag gedaald tot 7.000, waardoor de financiële problemen onoplosbaar dreigden te worden. Vanaf 1 mei verscheen in plaats van het dagblad een weekblad, *Forum*, onder de hoofdredactie van F. Biesboer, die vanaf 1988 hoofdredacteur van *De Waarheid* was geweest.

personalia

In september koos het partijbestuur een nieuwe voorzitter, mevr. T. Divendal, die tot dan penningmeester van de CPN was geweest. Zij volgde mevr. E. Izeboud op, die al in maart om gezondheidsredenen was afgetreden; in de tussentijd had vice-voorzitter M. Ernsting het voorzitterschap waargenomen.

Democraten 66 (D66)

Voor D66 was 1990 een zeer succesvol jaar. De gemeenteraadsverkiezingen verliepen voor de partij buitengewoon gunstig. De electorale vooruitgang en de ledenwinst riepen zelfs het probleem op hoe ervoor te zorgen dat organisatie en kadervorming gelijke tred hielden met deze groei. Een ander succes dat de partij op haar conto kon schrijven was het verschijnen van het rapport van de commissie-Deetman over bestuurlijke vernieuwing (zie ook onder Hoofdmomenten). Nadat tijdens het debat over de regeringsverklaring in november 1989 een D66-motie in de Tweede Kamer was aangenomen die aandrang op staatkundige, bestuurlijke en staatsrechtelijke vernieuwingen in Nederland was de commissie-Deetman in januari ingesteld. H. van Mierlo, D66-fractie-voorzitter in de Tweede Kamer en 'aartsvader' van de commissie, sprak bij de officiële presentatie van het rapport in november van een 'kostbaar moment, uniek in de Nederlandse parlementaire geschiedenis'. Dat het goed ging met D66 was ook te merken aan de discussie in PvdA- en VVD-gelederen om de samenwerking met D66 te intensiveren.

gemeenteraadsverkiezingen

D66 begon de campagne voor de verkiezingen optimistisch. Sinds de partij tijdens de kabinetsformatie in 1989 buiten de boot was gevallen groeide het aantal potentiële D66-kiezers gestaag, zo bleek uit opiniepeilingen. Campagneleider E. Bakker sprak op het in februari gehouden congres dan ook de hoop uit dat het aantal raadszetels tenminste zou verdubbelen. Na de verkiezingen van 21 maart bleek de winst echter nog veel groter te zijn: het aantal zetels was verdrievoudigd en bedroeg nu 651. Naast verbazing en vreugde bracht deze gigantische winst soms ook schrik teweeg bij kandidaten, die meenden op een onverkiesbare plaats te staan en nu toch in de raad gekozen waren. De partijtop besloot daarop een 'informatiepunt' in te stellen om organisatorische steun te verlenen aan gemeenteraadsfracties die daar behoefte aan hadden. In de Randstad bleek D66 het sterkst. Met name in de grote steden en forensengemeenten was de partij sterk. In Den Helder werd D66 met 11 zetels zelfs de grootste partij. Het resultaat in Noord-Brabant en Limburg bleef - vanwege de invloed van lokale lijsten - achter.

In de lokale verkiezingscampagnes had de bestuurlijke vernieuwing een belangrijke rol gespeeld. In gemeenten als Leiden, Den Haag en Amstelveen hadden D66-afdelingen daar concrete voorstellen toe gedaan, zoals bijvoorbeeld het lokaal referendum. In juli namen enkele lokale fracties het initiatief tot het vormen van een overleg over bestuurlijke vernieuwing. Naast het uitwisselen van ideeën wilde men werken aan een gezamenlijke D66-aanpak op dit gebied.

Bij de collegevorming dreigde zich te herhalen wat er bij de kabinetsformatie was gebeurd: in een aantal gemeenten probeerden PvdA en CDA D66 buiten de onderhandelingen te houden. In Utrecht kwam D66 wel met twee wethouders in het college. Dit kwam hen echter op kritiek te staan van de Jonge Democraten - de jongerenorganisatie van D66 - omdat de partij daarvoor haar verkiezingsbelofte had verbroken dat er geen sneltram door de stad aangelegd zou worden.

partijbijeekomsten

Op 10 februari hield D66 haar 50ste Algemene Ledenvergadering in Apeldoorn. In verband met de komende gemeenteraadsverkiezingen was het congres voor een belangrijk deel gewijd aan het lokale bestuur. In deelsessies werd gediscussieerd over thema's als reorganisatie van het binnenlands bestuur, democratie en nieuwe bestuursvormen, en partijpolitieke samenwerking op lokaal niveau. Naast de plaatselijke politiek kwamen op het congres ook internationale contacten aan de orde. Zo gingen de aanwezigen in grote meerderheid akkoord met een

resolutie van het Hoofdbestuur waarin steun betuigd werd aan het besluit van D66-Europarlementariër J.W. Bertens om toe te treden tot de ELDR, de Liberaal-Democratische fractie in het Europees Parlement. Het congres stemde tevens in met een drietal actuele moties waarin Hoofdbestuur, D66-parlementariërs en de Stichting Wetenschappelijk Bureau (SWB) gevraagd werden te onderzoeken hoe gelijkgezinde politieke groeperingen in Midden- en Oost-Europa gesteund zouden kunnen worden.

H. van Mierlo stond in zijn slottoespraak onder andere stil bij het kabinetsbeleid van CDA en PvdA. Hij achtte de tijd nog niet rijp om een definitief oordeel te geven, maar de start vond hij 'niet hartveroverend'. Hij uitte kritiek op de houding van de PvdA die naar zijn mening relatief vaak het hoofd moest buigen voor het CDA. Over het verschil in oppositievoeren tussen VVD en D66 zei hij dat de VVD zich verzet tégen een centrum-links kabinet, terwijl D66 juist oppositie voert vóór een centrum-links beleid van het kabinet. In zijn rede sprak Van Mierlo ook nog over de afbraak van de klassieke ideologieën. Andere partijen werden daar in toenemende mate mee geconfronteerd, maar D66 had zich vanaf het begin van haar bestaan al gekenmerkt door 'idealen zonder ideologie', hetgeen haar nu een voorsprong op die andere partijen zou verschaffen.

Het laatste weekeinde van juni organiseerde D66 samen met het Deense Radicale Venstre en de Zweedse Folkpartie een driedaagse internationale Oost-West conferentie in Hoenderloo. Aanwezig waren vertegenwoordigers van sociaal-liberale partijen en milieugroeperingen uit West- en Oost-Europa. Van Mierlo hield een betoog waarin hij het Westen opriep de Sovjet-Unie niet te hard te dwingen een volledig NAVO-lidmaatschap van het herenigde Duitsland te accepteren. Voor de Sovjet-Unie zou de NAVO - gelet op het verleden - te beladen zijn. Ook L.J. Brinkhorst-oud D66-fractievoorzitter in de Tweede Kamer en huidig directeur-generaal voor milieuzaken van de Europese Gemeenschap - voerde het woord. Hij meende dat de Oosteuropese landen kernenergie niet zonder meer van de hand zouden moeten wijzen, vanwege de zware luchtvervuiling veroorzaakt door verouderde industrieën en kolencentrales. In de slotverklaring van de conferentie werd het idee gelanceerd een deel van de schulden van Oost-Europa kwijt te schelden en de daardoor vrijkomende gelden ten goede te doen komen aan het milieu.

Op 3 november hielden de Democraten hun najaarscongres in Den Haag. Op deze Algemene Ledenvergadering stond de relatie arbeidsmarkt-minderheden centraal. H. Fermina - wethouder voor D66 in Dordrecht en zelf afkomstig uit een etnische minderheidsgroep - keerde zich tegen subsidies voor activiteiten die waren gericht op het behoud van de

eigen cultuur. Dat zou haaks staan op de gedachte van integratie en de stimulans wegnemen om te vechten voor een eigen positie in de maatschappij. Een motie van het Hoofdbestuur, waarin werkloze allochtonen op straffe van een korting op hun uitkering verplicht werden gebruik te maken van aangeboden scholingsmogelijkheden, werd door het congres zodanig geamendeerd dat die verplichting ook zou gelden voor autochtonen. De ontwikkelingen in Oost-Europa waren eveneens onderwerp van gesprek in 'fringe-meetings' tijdens het congres. Vertegenwoordigers van verwante partijen uit Hongarije, Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië namen hieraan deel.

Het congres koos M.J.D. Jansen - burgemeester van Krimpen aan den IJssel - tot nieuwe voorzitter van de partij. Hij volgde M. Jager op die de functie de afgelopen twee jaar vervuld had.

wijziging statuten en huishoudelijk reglement

In het voorjaar startte het Hoofdbestuur de voorbereidingen voor een algehele - grotendeels technische - statutenwijziging. Een reglementencommissie werd ingesteld die daartoe voorstellen moest doen. In oktober publiceerde het Hoofdbestuur in het partijblad *De Democraat* een 'beslispuntennotitie' aan de hand waarvan het voorjaarscongres van 1991 alvast enige principiële en mogelijk gevoelige onderwerpen zou kunnen behandelen. Het najaarscongres zou dan vervolgens moeten beslissen over het totale pakket van wijzigingsvoorstellen.

verwante instellingen en publikaties

Het wetenschappelijk bureau van D66 publiceerde eind februari de nota *Drugs: kiezen tussen kwaden*. De samenstellers pleiten voor het instellen van een gezaghebbende internationale commissie die de alternatieve vormen van drugsbeleid zou moeten gaan onderzoeken. Per 1 maart vertrok E. van der Hoeven als directeur van het wetenschappelijk bureau. Hij werd per 1 juli opgevolgd door Chr. de Vries. Ook het Politiek Scholings- en Vormingsinstituut van D66 (PSVI) kreeg een nieuwe directeur: L. Pinxten volgde M. Brackel op. Opvallend was dat geen van beide nieuwe functionarissen bij hun benoeming lid van D66 was.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

1990 was voor het GPV een jaar van vooruitgang. Bij de gemeenteraadsverkiezingen behaalde de partij een zodanige winst dat zij boven het totale aantal van 100 zetels uit kwam, hetgeen nog niet eerder was

voorgekomen. Bovendien steeg het aantal betalende leden voor het eerst in de geschiedenis van het GPV tot boven de 13.000.

gemeenteraadsverkiezingen

Het GPV ging deels in samenwerkingsverbanden met SGP en/of RPF, deels zelfstandig de verkiezingen in. Het Verbond verklaarde de gunstige stembusuitslag uit de combinatie van stemmenwinst en lage opkomst. De partij zag haar zeteltal stijgen van 90 naar 121 zetels. De provincie Groningen telde met 27 zetels de meeste GPV-raadsleden, op de voet gevolgd door Overijssel met 26 zetels.

partijbijeenkomsten

Het GPV hield zijn Algemene Vergadering op 21 april in Arnhem. In zijn openingstoespraak ging voorzitter J. Blokland in op de gemeenteraadsverkiezingen en op de situatie in Midden- en Oost-Europa. Tijdens het huishoudelijk gedeelte werden H. Timmermans en mevr. J.M.A. Boerma-Buurman in de Centrale Verbondsraad (CVR) verkozen. Zij namen de plaats in van P. Jonkman en B. Siepel. Verder kwam aan de orde een voorstel van de Generale Verbondsraad (GVR) om de statuten van het GPV zodanig te wijzigen dat de financiële controle nog slechts zou gebeuren door een accountant en niet ook nog eens door een commissie uit de leden. Ondanks een amendement van de vereniging Dronten die beide controles wilde handhaven, nam de vergadering met overgrote meerderheid het GVR-voorstel aan. G.J. Schutte, voorzitter van de Tweede Kamerfractie, sloot de bijeenkomst af met een politieke toespraak.

Op 24 november kwam de Verbondsadviesraad in Amersfoort bijeen om te discussiëren over de Europese eenwording op monetair en politiek gebied. Van oudsher bestond in het GPV grote huiver voor de politieke eenwording van Europa, omdat die de nationale souvereiniteit zou aantasten. Het Tweede Kamerlid E. van Middelkoop wees er op de bijeenkomst bovendien op dat het Europa van de toekomst de christelijke wortels van de Europese samenleving kende noch erkende. Er waren echter ook enigszins afwijkende meningen te vernemen. Eén van hen was A. Kamsteeg, een buitenlandspecialist in de partij, die voorstander was van een 'interne versteviging van de EG'. Eén van zijn argumenten was dat een verenigd Duitsland, ingekapseld in een gemeenschappelijke EG-besluitvorming, zich minder gemakkelijk van de westelijke wereld zou kunnen afwenden.

verwante instellingen en publikaties

Op 7 september hield de Groen van Prinstererstichting (het wetenschappelijk bureau van het GPV) samen met onder andere de wetenschappelijke instituten van CDA, RPF en SGP een symposium over de 'Ethische en financiële grenzen van de gezondheidszorg'. Een boek met de tekst van de gehouden voordrachten was een blijvend resultaat van het symposium.

Op 20 oktober vierde de Groen van Prinstererstichting haar 20-jarig bestaan met een symposium in Amersfoort. Ter discussie stond het thema 'Christelijke politiek in een gesecculariseerd Nederland: noodzaak of noodsprong?' Minister van justitie E.M.H. Hirsch-Ballin (CDA), C.J. Klop van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en E. van Middelkoop hielden inleidingen. 's Middags was er een paneldiscussie waarin CDA- en GPV-leden met elkaar in debat gingen. Opvallend was dat SGP en RPF niet vertegenwoordigd waren. Uit uitspraken van J.P. de Vries - voorzitter van het curatorium van de Groen van Prinstererstichting - tijdens het symposium en tegenover het dagblad *Trouw* bleek dat het GPV een confrontatie met juist het CDA aantrok 'vanwege het uitgangspunt en de invloed van deze partij'. Een ontmoeting met hen 'die geestelijke dwang van overheidszijde niet uitsluiten' - waarmee De Vries kennelijk de SGP bedoelde - noemde hij minder interessant.

In 1990 liet de Groen van Prinstererstichting een drietal publikaties het licht zien: *Onderwijs gelokaliseerd: gemeentelijk en provinciaal onderwijsbeleid* van de hand van een zestal auteurs; *Verkeer in beweging: overheid en mobiliteit*, geschreven door een commissie onder voorzitterschap van J. Blokland; en tenslotte *Zondagsrust: de overheid en het vierde gebod*, waarvan Th. Haasdijk de auteur was.

personalia

Op 13 maart overleed de oud-predikant Joh. Francke op 81-jarige leeftijd. Hij was een van de oprichters van het GPV. Van 1948 tot 1955 maakte hij deel uit van de Centrale Verbondsraad.

Groen Links

Geschaagd door de succesvol verlopen gemeenteraadsverkiezingen nam de samenwerking tussen PPR, PSP, CPN en EVP binnen Groen Links in 1990 vastere vormen aan. Uiteindelijk resulteerde deze in de officiële oprichting van Groen Links op 24 november.

gemeenteraadsverkiezingen

Over het algemeen leverden de afspraken om gezamenlijk aan de raadsverkiezingen deel te nemen weinig problemen op tussen de betreffende partijen. In enkele plaatsen echter ontstond commotie over de samenstelling van de kandidatenlijst, zoals in Groningen. PPR, PSP en EVP wilden niet ingaan op de eis van de CPN om twee communistische kandidaten te leveren voor de eerste zes plaatsen, waarna de CPN besloot om onder haar eigen naam zelfstandig de verkiezingen in te gaan. De CPN won weliswaar één zetel, maar besloot aan het eind van het jaar toch op te gaan in de fractie van Groen Links.

De gemeenteraadsverkiezingen verliepen zeer succesvol voor Groen Links. Het aantal raadszetels dat in 1986 door (combinaties van) CPN, PPR, PSP en EVP was behaald, nam met bijna de helft toe. Ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen van 1989 boekte Groen Links ook winst, die hoogstwaarschijnlijk ten koste van de PvdA was gegaan. In de gemeenteraad van Den Haag nam de Surinaamse schrijfster Astrid Roemer zitting, alhoewel zij niet direct was verkozen. Om tegenwicht te bieden aan de verkiezing van drie vertegenwoordigers van extreem-rechtse partijen had V. Wijnker, die als derde op de lijst van Groen Links was verkozen, haar zetel aan Roemer afgestaan. Groen Links in Amsterdam was sterk verdeeld over de vraag of de partij zitting moest nemen in het college van B en W, samen met PvdA, D66 en de VVD. De achterban had grote moeite met de concessies die Groen Links had moeten doen in de onderhandelingen.

Het begin van de toekomst

Door het Groen Links Bestuur was in december 1989 een 'schrijfgroep' ingesteld die als opdracht kreeg de politieke uitgangspunten en doelstellingen van Groen Links in kaart te brengen. In april verscheen het stuk onder de titel 'Het begin van de toekomst'. Volgens het manifest moest Groen Links het alternatief van de 'maakbare' samenleving uitdragen en zich keren tegen de 'heersende ideologie van het realisme'. De partij moest echter niet in oude fouten vervallen door te pretenderen over een alomvattende blauwdruk voor de ideale maatschappij te beschikken. Vanwege de vele heilige huisjes die er in werden omgehaald had de begeleidende 'klankbordgroep' van enkele vooraanstaande Groen Linkse leden de status van het manifest wat afgezwakt door het als 'discussiestuk' te presenteren. Inderdaad was het onthaal binnen Groen Links niet gunstig. Op de eerste landelijke bijeenkomst van Groen Links op 10 maart die aan 'Het begin' was gewijd, bleek de kritiek niet van de lucht. Ook binnen de Groen Linkse Raad (de partijraad) van 24 maart bleek men overwegend afwijzend.

Vanwege de vele kritiek - ook uit de afdelingen - zag het Groen Links Bestuur ervan af om op basis van 'Het begin' aan het eerste congres van Groen Links een concept-beginselprogram voor te leggen. Besloten werd het manifest volledig te laten herschrijven en in 1991 opnieuw te bespreken.

groen of links?

Op 28 maart verklaarde het Groen Linkse Kamerlid P. Lankhorst in een interview in *Trouw* dat zijn partij ten behoeve van een grondige aanpak van de milieuproblematiek een verlaging van alle inkomens moest accepteren. De belofte in het verkiezingsprogramma van Groen Links, waarin de minima nog 15 procent extra koopkracht in het vooruitzicht werd gesteld, kon volgens Lankhorst beter worden ingetrokken. Naar aanleiding van de uitlatingen van Lankhorst kwam er een discussie binnen Groen Links op gang over het dilemma tussen de bescherming van het milieu (groen) en een eerlijker verdeling van de welvaart (links). Partijvoorzitter L. Platvoet was niet bereid afstand te nemen van het in het verkiezingsprogram vastgelegde uitgangspunt. Groen Links had volgens Platvoet een 'drastische politieke keuze' gemaakt voor inkomensgroei van de minima en het verlagen van de hoogste inkomens. De Tweede Kamerfractie van Groen Links nam eveneens afstand van het optreden van Lankhorst. Mevr. I. Brouwer verweet Lankhorst een 'slordige redenering'; het redden van het milieu was van groot belang, maar mocht niet ten koste gaan van de mensen met de allerlaagste inkomens. In juni zouden Brouwer en Lankhorst in een debat in 'Diligentia' in Den Haag over het dilemma 'milieu of minima' de degen kruisen.

Vanuit de achterban werd na het vraaggesprek hier en daar om het optreden van Lankhorst geroepen. 'Links Rotterdam' - de gezamenlijke gemeenteraadsfractie van Groen Links en de SAP - vroeg de fractiegenoten van Lankhorst 'een beetje beter op hem te passen'. Openlijke bijval kreeg Lankhorst daarentegen van het geestverwante Eerste Kamerlid B. de Gaay Fortman. Op het congres van de PPR in april verklaarde de senator dat de Groen Linkse verkiezingsbelofte eenvoudig niet te betalen was zonder dat het milieubeleid daaronder zou leiden.

In november sprak de Tweede Kamerfractie het laatste woord door aan het milieu een hogere prioriteit te verlenen dan aan het inkomen. 'Milieubeleid is van levensbelang, ook voor de minima. Daaraan mogen geen concessies worden gedaan', zo verklaarde het fractielid W. Willems tegenover *Trouw* (10 november 1990).

verdere integratie

Ondanks deze onenigheid over de politieke koers ging de organisatorische integratie van Groen Links gewoon door. De Groen Linkse Raad, een soort partijraad die de parlamentsfracties en het Groen Links Bestuur diende te controleren, vergaderde voor het eerst op 27 januari en kwam sindsdien één keer in de twee maanden bijeen. Begin maart verscheen het eerste nummer van *Groen Links. Politiek maandblad*, waarmee aan de uitgave van *de Vergezicht* en de organen van PPR, CPN, PSP en EVP een einde kwam. De redactie van het partijblad was onafhankelijk van het Groen Links Bestuur. Op 1 april was de integratie van de wetenschappelijke activiteiten en van het vormings- en scholingswerk voltooid. Het wetenschappelijk bureau van Groen Links nam de uitgave van *De Helling* over. Naast het Groen Links Vrouwenbureau werd op 13 januari het Groen Links Vrouwenoverleg opgericht; een bundeling van vrouwen uit de betrokken partijen 'en andere vrouwen die zich betrokken voelen bij Groen Links', met als doel 'het feminisme in Groen Links gestalte te geven en te waken.. dat het een continue factor blijft in de partij' (*de Vergezicht*, jan. 1990, blz.2) De homo- en lesbische groepen sloten zich aaneen in het Groen Links Homo/Lesbisch Platform. Wat betreft de jongerenorganisaties verliep de ineenschuiving stroever. Met name de Pacifistisch Socialistische Jongeren Groepen (PSJG) toonden weinig haast. Uiteindelijk werd toch overeenstemming bereikt en kon op 16 december de Groen Linkse jongerenorganisatie 'Dwars' van start gaan.

Links Forum

In maart werd door het uit 'oppositieele' PSP-kringen voortgekomen Links Forum een vereniging gevormd, die als linkervleugel van Groen Links kan worden beschouwd. Dat in het recentelijk verschenen manifest 'Het begin van de toekomst' de term socialisme amper werd gebruikt was voor velen van deze groepering een steen des aanstoots.

oprichtingscongres 24 november 1990

Nadat CPN, PPR, PSP en EVP alle akkoord waren gegaan met de invoering van het dubbeldmaatschap, waardoor hun leden met ingang van 1 juli tevens lid werden van de Vereniging Groen Links - tenzij men hiervoor nadrukkelijk toestemming had geweigerd -, had op 24 november in Den Haag de formele oprichting van Groen Links plaats (zie hierover ook het artikel 'De oprichters van Groen Links' van A.P.M. Lucardie, W.H. van Schuur en G. Voerman elders in dit *Jaarboek*). In de eerste plaats stelde het congres de statuten en het

huishoudelijk reglement vast. Opvallend daarbij was dat de optie van het 'ledencongres' - waarbij elk lid in beginsel stemrecht had - het aflegde tegen het principe van het 'afgevaardigdencongres', waarbij het stemrecht uitsluitend berust bij afgevaardigen van de afdelingen. Het congres volgde de wens van het Groen Links Vrouwenoverleg niet om in de statuten vast te leggen dat minstens de helft van de functies in alle geledingen van de partij diende te worden gereserveerd voor vrouwen. Wel sprak het uit dat gelijke deelname van mannen en vrouwen aan alle partijfuncties uitgangspunt is en dat daarover op een volgend congres bindende afspraken in de partijreglementen worden gemaakt. Het congres koos verder een nieuw Groen Links Bestuur, waarvan M. Vos de nieuwe voorzitter werd als opvolger van Platvoet. Ook werd de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer opgesteld. Mevr. F. Bolding (CPN), aanvankelijk op de eerste plaats gezet door een commissie onder leiding van het vertrekkende Eerste Kamerlid J. Vogt, werd ten gunste van W. de Boer (PPR) terugverwezen naar de tweede plaats. Deze degradatie kwam voort uit de wrevel die haar officiële bezoek aan de veertigjarige DDR in 1989 - juist op het moment dat het Oostduitse volk daar in verzet kwam - had gewekt. T. Pitstra (PSP) en mevr. H. van Wijngaarden (PSP) kwamen op de verkiesbare derde en vierde plaats terecht, W. Herstel (EVP) werd op de vijfde plaats gekozen. De scheidende voorzitter Platvoet riep op het congres de PvdA, D66 en vredesorganisaties als het IKV en Pax Christi op om mee te doen aan een demonstratie die Groen Links samen met het Anti-Golfoorlog Comité organiseerde. De bedoeling was 'een tegenwicht bieden tegen de oorlogstemmingmakerij die ook in Nederland doorsijpelde'. Ook mevr. R. Beckers, voorzitter van de Tweede Kamerfractie, wijdde een groot deel van haar toespraak aan de dreigende oorlog met Irak en hekelde daarbij het oorlogsdenken in de westerse wereld. Groen Links sprak zich hiermee als eerste en enige partij in de Tweede Kamer uit tegen elke vorm van geweld om aan de crisis in de Golf een einde te maken.

kwestie Verbeek

De Groen Linkse Europarlementariër H. Verbeek (PPR) raakte in de zomer in opspraak toen hij openlijk te kennen gaf dat hij niet bereid was om - zoals van tevoren was afgesproken - in 1991 tussentijds af te treden ten gunste van de uit de PSP afkomstige J. Hontelez. Volgens Verbeek belemmerde deze regeling de continuïteit van de parlementaire werkzaamheden. Groen Links-voorzitter Platvoet stelde dat Verbeek zich aan de afspraak diende te houden. Ook de partijraad van de PPR kantte zich tegen Verbeeks voornemen.

personalia

In november nam mevr. A. van Es afscheid van de Tweede Kamer, waarvan zij sinds 1981 lid was geweest - tot 1989 namens de PSP, daarna namens Groen Links. In 1975 was zij al bij de Tweede Kamer komen werken als medewerkster van de PSP-fractie. Ze werd in de Kamer opgevolgd door mevr. L. Sipkes, eveneens afkomstig uit de PSP, en medewerkster van het Centrum voor Vredesvraagstukken aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

verwante instellingen en publikaties

Op 28 en 29 september vond de Groen Links conferentie 'Gedeelde Veiligheid 2000' plaats; over de mogelijkheden en beperkingen van een nieuw, wereldwijd veiligheidssysteem. De werkgroep Studiefinanciering van Groen Links schreef een notitie onder de titel '*Valt er nog wat te ritdelen..*'. Hierin werd onder meer door M. van Poelgeest - voormalig voorzitter van de Landelijke Studentenvakbond - voorgesteld dat de overheid elk jaar met de studentenbeweging een CAO zou afsluiten over de hoogte van de beurzen.

In de notitie *De Europese integratie op sociaal en ecologisch spoor* stelde Groen Links dat de Europese eenwording moest worden opgeschort. Voltooiing van de interne markt zou vooralsnog een onverantwoorde hoeveelheid negatieve effecten voor het milieu met zich mee brengen.

Evangelische Volkspartij

In het voorjaar besloot het bestuur van de EVP de mening van de partijachterban te peilen ten aanzien van verdergaande samenwerking in Groen Links. Uiteindelijk toonde 92% zich voorstander van integratie van de EVP in Groen Links. Op 12 mei stemde vervolgens het partijcongres in met het dubbeldidmaatschap. Door het partijbestuur werd de oprichting overwogen van een 'Evangelisch Radikaal Forum', dat als 'categorale groep' binnen Groen Links zich zou moeten gaan bezinnen op de politieke betekenis van het evangelie. Op 1 december werd het Forum opgericht.

Op 3 november besloot het congres de partij in 1991 te zullen opheffen - mits in een referendum driekwart van de reacties instemmend zou zijn.

Op 24 november overleed Ch. von Meyenfeldt, generaal b.d. en één van de oprichters van de EVP. Von Meyenfeldt was afkomstig uit de ARP, maar had geen vertrouwen in de politiek van het CDA.

Partij van de Arbeid (PvdA)

De PvdA was de grote verliezer van de gemeenteraadsverkiezingen in 1990. De lage opkomst schaadde alle grote partijen, maar de PvdA in het bijzonder. De nederlaag leidde tot enige onrust en zelfkritiek in de partij, maar niet tot dramatische veranderingen.

sociale vernieuwing

De PvdA ging in 1990 in eigen gelederen het nog vage begrip sociale vernieuwing uitwerken. Lokale afdelingen van de PvdA moesten aan het partijbureau in Amsterdam doorgeven wat er in hun directe omgeving zoal gebeurde aan 'het doorbreken van de ongelijke verhoudingen in spreiding van kennis, macht en inkomen'. De PvdA richtte daartoe in februari een 'meldpunt sociale vernieuwing' op. Het partijbestuur riep op deze manier de hulp van de leden in om praktische vormen van sociale vernieuwing in kaart te brengen. Een en ander stond vermeld in de voortgangsrapportage van het partijbestuur getiteld *Een hernieuwd offensief tegen de tweedeling*.

De PvdA-top wees geïrriteerd de 'hoon en spot' die her en der over sociale vernieuwing nar voren kwam van de hand. Op de partijraad van 10 februari te Amsterdam presenteerden partijleider W. Kok, voorzitter mevr. M. Sint en minister mevr. H. d'Ancona van welzijn, volksgezondheid en cultuur de sociale vernieuwing als een noodzakelijke correctie op het beleid van de eerdere kabinetten-Lubbers. De discussie over sociale vernieuwing bewees volgens Kok dat zich 'een markante breuk' voltrok met het beleid van de vorige regering. Hij reageerde daarmee op de vaak gehoorde kritiek op de vaagheid van het begrip sociale vernieuwing.

interne kritiek

P. Scheffer, medewerker bij de Wiardi Beckmanstichting - het wetenschappelijk bureau van de PvdA - leverde in februari stevige kritiek op het bestuur van zijn partij. Het partijbestuur zou wel veranderingen aankondigen, maar geen echte voorstellen doen. Scheffer constateerde voorts matheid en apathie in de PvdA. 'Men wrijft zich tevreden over de buik, zo van: we hebben ons doel bereikt, we zitten in de regering'. De PvdA was zo niet veel meer dan een voorzichtig amendement op het CDA-beleid (*Elsevier*, 10 februari 1990, p. 15-18).

Scherpe interne kritiek kwam ook van oud-partijbestuurder B. Tromp. De bureaucratie en het rituele karakter van de besluitvorming hadden volgens hem de interne cultuur van de PvdA 'een afstotelijk gezicht'

gegeven. Het vertrekkend Tweede Kamerlid J. Schaefer zei eind januari dat de PvdA bang was geweest tijdens de formatie: 'Wat wij nu hebben is het loon van de angst. Er is geen moment geweest dat Lubbers heeft hoeven denken: nu laten ze hun tanden zien, Natuurlijk hadden die momenten er moeten zijn'. A.P.W. Melkert, de financiële woordvoerder van de Tweede Kamerfractie, sloot de rij met kritiek op de wijze waarop zijn partij zich in het kabinet opstelde, in het meinummer van *Socialisme en Democratie*. Hij bepleitte pragmatisme bij de PvdA. Zijn partij moest een les trekken uit het electorale succes van D66. Inmiddels hadden PvdA-leider Kok en partijvoorzitter Sint al gereageerd op de kritiek uit de eigen partij. Volgens Kok schaarden de sociaal-democraten die het geringe élan van de nieuwe regeringspartij hadden gehegeld, zich in het kamp van de politieke tegenstanders van de partij die er belang bij hebben de PvdA in de VVD-rol ten opzichte van het CDA te duwen. Sint gaf echter wel toe dat het vernieuwingsproces waarvoor het rapport *Bewogen Beweging* de aanzet had gegeven te weinig doorgedrongen was tot de basis van de partij. De contacten met maatschappelijke organisaties waarop het rapport aandrong, waren volgens haar wel gelegd door de partijtop, maar veel minder door de lokale bestuurders en gewone leden. Ook wilde Sint kandidaatstellersprocedure voor de Tweede Kamerverkiezingen veranderen. De voorzitter vond dat het partijbestuur de mogelijkheid moest krijgen om bij deze verkiezingen een aantal kandidaten rechtstreeks op gewestelijke lijsten te zetten. Tot nu toe bepaalden de gewesten van de PvdA zelf wie zij kandidaat stelden.

Commissie Van Kemenade

Volgens een besluit van de partijraad van februari ging de PvdA zich opnieuw aan een kritisch zelfonderzoek onderwerpen, als nadere uitwerking van de lijnen die waren uitgezet in de rapporten *Bewogen Beweging* en *Politiek à la carte*. Een speciale commissie onder leiding van ex-minister en burgemeester van Eindhoven, J.A. van Kemenade, zal zich gaan buigen over zowel de strategische keuzes van de PvdA als over de heersende - veelal bekritiseerde - partijcultuur. Anders dan de verschillende partijcommissies die zich de afgelopen vier jaar met deze probleemstellingen bezighielden, zal de werkgroep van Van Kemenade niet eerst via het partijbestuur hoeven rapporteren. De commissie zou voor de zomer van 1991 advies uitbrengen, waarna het PvdA-congres van november 1991 een besluit zal moeten nemen.

voorbereiding gemeenteraadsverkiezingen

In Rotterdam had de affaire-Kombrink (zie *Jaarboek DNPP 1989*, p. 41)

nog een staartje. Het Tweede Kamerlid J.C. Kombrink had zijn kandidatuur ingetrokken, maar de als vierde geplaatste wethouder J.M. Linthorst bleek bereid zijn positie af te staan om 'het bedrijfsongeluk in de PvdA' te herstellen. De dertien afdelingen van de PvdA in het gewest Rotterdam bleken echter niet bereid mee te werken aan het voorstel van Linthorst. Kombrink zou definitief geen wethouder worden na de gemeenteraadsverkiezingen - in juni werd hij directeur-generaal op het ministerie van Defensie. Het gewest koos 30 januari een nieuw bestuur, waarmee de crisis werd bezworen. Eind mei verscheen een rapport van een partijcommissie die de gang van zaken rond deze kwestie had geanalyseerd. Als oorzaken van de weerstand tegen de kandidatuur van Kombrink beschouwde de commissie de grote afstand en slechte communicatie tussen het gewestelijk bestuur en de afdelingen van de PvdA in Rotterdam.

In Winschoten waren al in 1989 problemen ontstaan bij de samenstelling van de groslijst voor de gemeenteraadsverkiezingen. Het merendeel van de kandidaten wilde niet samenwerken met wethouder B. Visser en trok zich terug. Het partijbestuur dreigde toen de indiening van de lijst te verhinderen. In februari besloot de omstreden kandidaat Visser daarop met de fractievoorzitter mevr. A. Heres en enkele anderen onder de naam 'Sociaal-Democraten Winschoten' zelfstandig aan de verkiezingen deel te nemen. Het partijbestuur kon Visser nu zijn PvdA-lidmaatschap ontnemen, omdat volgens de statuten van de PvdA leden zich niet voor een andere partij of groepering kandidaat mogen stellen. Op het laatste nippertje kon de PvdA er zo in slagen een lijst met kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen in te dienen zonder de naam van de omstreden Visser.

gemeenteraadsverkiezingen

De PvdA leed een zware nederlaag bij de gemeenteraadsverkiezingen - vooral in Winschoten, waar ze 7 van de 12 zetels moest inleveren. De 'Sociaal-Democraten Winschoten' behaalden slechts één zetel. In vele andere steden verloor de PvdA tussen 10 en 20% van de stemmen.

De partijtop ontving uit de gewesten waarschuwingen niet opnieuw tot polarisatie over te gaan. Ook in het partijbestuur en de Tweede-Kamerfractie zelf overheerste de opvatting dat niet als paniecreactie tot scherpe koerswijzigingen moest worden besloten. Kok had al op de vooravond van de verkiezingen te kennen gegeven dat men de uitgezette koers nu als een marathonloper moest blijven volhouden. Ook partijvoorzitter Sint wilde vasthouden aan het gekozen beleid, dat echter wel duidelijker uitgedragen kon worden.

Lage opkomstcijfers verklaarden anderhalf tot twee procent van het verlies, volgens Sint. Maar in steden als Amsterdam, Apeldoorn,

Arnhem, Enschede en Winschoten bleef de traditionele PvdA-kiezer bewust thuis uit afkeer van het beleid van de plaatselijke sociaal-democratische bestuurders in de afgelopen vier jaar. Sint erkende dat ruiterslijk. Toch was voor Sint de voornaamste factor voor de nederlaag er één van landelijke aard, want ook waar het lokale bestuur goed functioneerde, verloor de PvdA. De partij was onvoldoende in staat zichtbaar te maken dat ze signalen uit haar achterban niet alleen opving, maar ook serieus nam en er iets mee deed.

collegeonderhandelingen

In Amsterdam ontstonden verwickelingen rond de persoon van W. Etty, de wethouder van financiën, die had gezegd op te zullen stappen als de uitslagen van de raadsverkiezingen voor de PvdA tegen zouden vallen. Toen de PvdA met een desastreus verlies uit de bus kwam (van 21 naar 12 zetels), moest het gewest maar een beslissing nemen over zijn positie, vond Etty. Kort daarna deelde hij op een persconferentie mee, dat hij toch voor de verkiezingsnederlaag wilde bloeden: hij zag af van een wethouderspost, maar ging de fractie aanvoeren in de nieuwe raad bij de collegeonderhandelingen. Nog geen week later kwam Etty op zijn besluit terug in een brief aan het gewest Amsterdam, waarin hij liet weten alleen als wethouder te willen terugkeren. Het gewest accepteerde zijn opstelling echter niet langer en sloot hem uit van een plaats in het college.

In Leiden en Nijmegen nam de PvdA snel na de verkiezingen het initiatief tot de vorming van colleges van B en W waarbij D66 respectievelijk het CDA buiten spel kwamen te staan. Partijvoorzitter Sint vond een dergelijke manier van doen niet verdedigbaar en schadelijk voor de PvdA als geheel. De indruk werd gewekt alsof het in alle gemeenten zo zou gaan. PvdA-leider Kok deelde de kritiek van partijvoorzitter Sint op lokale PvdA-bestuurders. De ledenvergadering van de PvdA-afdeling Nijmegen was 'uiterst verontwaardigd' over de inmenging van Sint bij de lokale college-onderhandelingen. Hieraan werd lucht gegeven in een motie 'Geef Sint de roe', die vrijwel unaniem werd aanvaard. De PvdA in Leiden kreeg ook stevige kritiek van de landelijke PvdA-top wegens haar houding ten opzichte van D66. De afdeling zette niettemin de onderhandelingen voor een college zonder de Democraten voort.

In Utrecht was het dagelijks bestuur van de federatie van de PvdA in Utrecht afgetreden als gevolg van een conflict met de gemeenteraadsfractie over de invulling van een derde wethouderspost. Er werd een commissie ingesteld die zou proberen de ruzie bij te leggen. In Den Haag ontstonden eveneens problemen over de personen die namens de PvdA tot het college zouden mogen toetreden. De fractie gaf de

voorkeur aan een vrouwelijk raadslid boven een zittende wethouder en kreeg het daardoor zwaar te verduren op een gewestelijke vergadering.

partijraden

De partijraad kwam dit jaar drie keer bijeen. Op 10 februari stond naast de sociale vernieuwing de partijvernieuwing op de agenda. Op 15 en 16 juni kwamen vooral huishoudelijke zaken aan de orde. Besloten werd het blad *Voorwaarts* op te heffen omdat het met de kwaliteit van het blad 'droevig gesteld' zou zijn. Het tweewekelijkse opinieblad zou worden geïntegreerd met *De Toekomst*, het maandelijks ledenblad van de partij. Ook het periodiek *Lokaal Bestuur*, bestemd voor staten- en gemeenteraadsleden van de partij, stond op de nominatie hierin op te gaan. De redactie van het nieuwe blad zou verantwoording schuldig zijn aan het partijbestuur. Fractievoorzitter Wöltgens zei tijdens de partijraad dat de 'wittebroodsweken' van het kabinet voorbij waren en dat nu 'fase twee' was begonnen. Partijvoorzitter Sint waarschuwde dat de PvdA de collectieve lastendruk mogelijk zou willen verhogen als het CDA de afspraak over koppeling tussen lonen en uitkeringen los zou laten. Op de tweede dag bracht ANC-leider Nelson Mandela een bezoek aan de partijraad. Vice-premier Kok had hier persoonlijk voor gezorgd. Mandela dankte de Europese landen - en Nederland in het bijzonder - voor hun steun. De partijraad kwam op 29 september opnieuw bijeen om te reageren op de eerste Miljoenennota van PvdA-leider en minister van financiën, Kok. De partijraad was het met het partijbestuur eens dat deze begroting 'een hoog PvdA-gehalte' had en steunde ook de uitspraak dat de inkomensverschillen in deze kabinetsperiode in ieder geval niet vergroot mochten worden.

Midden-Oosten

In mei verscheen het rapport *Israël en de Palestijnen*, geschreven door de Midden-Oosten commissie van de PvdA. Volgens de voorzitter van deze commissie, oud-minister van buitenlandse zaken M. van der Stoep, was het internationale klimaat rijp voor een actievere rol van Nederland en de Europese Gemeenschap bij het vredesproces in het Midden-Oosten. De PLO zou bij onderhandelingen betrokken moeten worden. De presentatie van het rapport vond plaats op het moment dat een delegatie van drie leden van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, onder leiding van fractievoorzitter Wöltgens, voor een bezoek naar Israël was vertrokken. Een PvdA-delegatie onder leiding van partijvoorzitter Sint bracht kort daarna een bezoek aan Yasser Arafat, leider van de Palestijnse bevrijdingsorganisatie PLO. Een foto van een

lachende partijvoorzitter die Arafat de hand drukte bracht enige onrust teweeg onder de achterban. In een speciaal belegde bijeenkomst met de verontruste leden poogde Sint deze onrust weg te nemen.

verwante instellingen en publikaties

Zoals reeds vermeld richtte de PvdA in januari de Alfred Mozer Stichting op, die zich eveneens onder leiding van Van der Stoel bezig zou houden met de ontwikkelingen in Oost-Europa. Begin juni organiseerde deze stichting haar eerste conferentie over de veiligheid in het nieuwe Europa. Op de conferentie in Utrecht uitte de vertegenwoordiger van de Westduitse zusterpartij (SPD), W. Biermann zijn verbazing over de uiterst positieve houding van de PvdA tegenover de NAVO. Hij refereerde daarbij aan een rapport, getiteld *Een verenigd Duitsland en de toekomst van Europa*, waarin de PvdA het principe van een verenigd Duitsland aanvaardde dat lid diende te zijn van de NAVO. Een werkgroep onder leiding van oud-Kamerlid Kombrink, gaf in het rapport *Oost-Europa in economisch perspectief: een sociaal-democratische visie*, een aantal aanbevelingen over de rol die West-Europa kan spelen bij de economische ontwikkeling van het Oostblok.

De Rooie Vrouwen in de PvdA hielden 10 maart een congres in Utrecht. Zij bepleitten een 32-urige werkweek voor iedereen vanaf 18 jaar. PvdA-leider Kok zei er te hopen dat in de jaren negentig een nieuwe emancipatiegolf Nederland zou overspoelen.

De Wiardi Beckmanstichting publiceerde in mei een discussienota over hoger onderwijs en in december een nota over milieupolitiek, getiteld *De ecologische kwestie*. Op het partijcongres in februari 1991 zou deze nota besproken worden.

personalia

J. Schaefer vertrok in januari om gezondheidsredenen uit de Tweede Kamer, na bijna twintig jaar actief te zijn geweest als staatssecretaris, wethouder en Kamerlid. Zijn opvolger in de Tweede Kamer werd E.C.M. Jurgens, die van 1972 tot 1975 voor de PPR in de Tweede Kamer zitting had.

J.H. Lamberts, oud-lid van de Eerste Kamer, de Tweede Kamer en het Europees Parlement voor de PvdA, overleed half februari op 78-jarige leeftijd. In 1970 trachtte hij met zijn partijgenoot Roethof tevergeefs abortuswetgeving tot stand te brengen.

J.C. Kombrink werd directeur-generaal economie en financiën op het ministerie van defensie. Kombrink was sinds december 1972 Tweede Kamerlid geweest. In zijn nieuwe functie volgde hij zijn partijgenoot R. Meijerink op, die benoemd was tot secretaris-generaal op het

departement van onderwijs en wetenschappen.

F.J. Goedhart, oprichter van de illegale krant *het Parool* en oud-lid van de Tweede Kamer, overleed begin maart op 86-jarige leeftijd. Van 1946 tot 1970 had hij zitting in de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer, daarna nog twee jaar voor DS'70.

Op 1 september werd mevr. E.L. Herfkens benoemd tot Nederlands vertegenwoordiger in de raad van bewindvoerders van de Wereldbank. Zij was van 1981 tot 1990 lid van de Tweede Kamer.

Politieke Partij Radikalen (PPR)

Op 21 april hield de PPR haar congres in Amersfoort. Zij besloot zich binnen een jaar op te gaan heffen. Alle partijleden die daartegen geen bezwaar maakten zouden als lid van Groen Links worden ingeschreven. Partijvoorzitter A. van Ojik trad af en werd opgevolgd door K.W. van der Hoek, vice-voorzitter en Statenlid in Groningen. Van Ojik keerde meteen terug in het partijbestuur als secretaris publiciteit. Vice-voorzitter werd nu mevr. W. van der Vlist, raadslid en voormalig wethouder in Deventer. Op het congres hield het Eerste Kamerlid B. de Gaay Fortman een rede over 'De PPR, een erflater van de Nederlandse politiek?'. Daarin blikte hij niet alleen terug, maar keek ook vooruit en pleitte onder andere voor samenwerking tussen Groen Links en de PvdA.

Niet alle PPR-leden waren gelukkig met Groen Links. Een viertal vooraanstaande leden in Zeeland, waaronder het Statenlid C. van Waterschoot, trad uit de partij omdat ze Groen Links niet groen genoeg vonden. Van Waterschoot behield zijn zetel in de Provinciale Staten en zou bij de verkiezingen in 1991 een onafhankelijke lijst aanvoeren.

personalia

Op 17 januari overleed mevr. J. van der Plaat, voorzitter van de PPR van 1985 tot 1988. Zij stond mede aan de basis van de Werkplaats basisinkomen, waarin politieke partijen, vakbonden en andere sociale bewegingen samenwerkten.

Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)

De PSP leidde in 1990 feitelijk een stil bestaan in de schaduw van Groen Links. Op 24 maart kwam de partijraad bijeen om de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen te bespreken en een aantal huishoudelijke zaken te regelen. In november nam mevr. A. van Es afscheid van de Tweede Kamer, waarvan zij vanaf 1981 tot 1989 namens

de PSP en sindsdien namens Groen Links deel van had uitgemaakt (zie 'Groen Links').

BVD

In juni werd bekend gemaakt dat een bestuurslid van de afdeling Wageningen door de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) en de Politieke Inlichtingendienst van de politie (PID) benaderd zou zijn om inlichtingen te verschaffen over wetenschappers en studenten aan de Landbouw Universiteit die kritisch stonden tegenover biotechnologie. De BVD ontkende dit feit.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

De RPF kan met tevredenheid terugzien op 1990. De Federatie vierde haar vijftienjarig bestaan met een feestelijke bijeenkomst en wist tevens haar positie te verstevigen bij de gemeenteraadsverkiezingen. De Reformatorische Politieke Jongerenorganisatie (RPJO) deed het goed en steeg boven de 1000 leden uit.

gemeenteraadsverkiezingen

De RPF streefde ernaar in zoveel mogelijk gemeenten met GPV en SGP in samenwerkingsverbanden deel te nemen aan de verkiezingen. In 1986 deed de RPF in ongeveer 60% van het totale aantal gemeenten waar zij aan de verkiezingen deelnam in combinaties mee, in 1990 in 77%. Van de drie partijen was de RPF dan ook het meest gericht op samenwerking. Zo pleitte het Eerste Kamerlid E. Schuurman in het *Reformatorisch Dagblad* van 12 januari zelfs voor een confederatie van RPF, GPV en SGP. Een zelfstandig voortbestaan van de drie partijen zou de geloofwaardigheid van de christelijke politiek aantasten. Bij de verkiezingen behaalde de RPF 112 raadszetels. Ondanks dit gunstige resultaat verliep de collegevorming teleurstellend. De partij klaagde dat in een aantal gemeenten RPF en ook GPV en SGP door de machtspolitiek van het CDA buiten de colleges werden gehouden. Niettemin groeide het aantal RPF-wethouders met twee naar zes.

partijbijeenkomsten

Op 19 mei kwam de Federatieraad in Putten bijeen. De vergadering stond in het teken van het vijftienjarig bestaan van de RPF. Tijdens het ochtendprogramma kwamen huishoudelijke zaken aan de orde. Evenals het Federatieconvent stemde de Federatieraad in met een voorstel van het Federatiebestuur om de kascommissie af te schaffen,

aangezien controle van de financiën ook al door een accountant geschiedde. Tijdens het feestelijke gedeelte van de vergadering werd het boekje *Christelijke politiek in een wereld zonder God* - geschreven door H. van Riessen - gepresenteerd, uitgegeven door de Marnix van St. Aldegonde Stichting, het wetenschappelijk studiecentrum van de RPF. 's Middags hielden Schuurman en P. Langelier (oud-voorzitter en mede-oprichter van de partij) toespraken waarin naast terugblikken werd ingegaan op de positie van de RPF nu.

Het Federatieconvent kwam op 22 september in Putten bijeen. Naast het model-programma voor de komende Provinciale Statenverkiezingen in 1991 stelden de afgevaardigden ook model-statuten voor de RPF-kiesverenigingen en een model-reglement voor de provinciale kontaktraden vast.

Een tweede Federatieraad werd op 24 november eveneens in Putten gehouden. Op deze vergadering werd een officieel begin gemaakt met de voorbereidingen voor de Statenverkiezingen. De Statenleden A. de Boer uit Overijssel en R. van Dam uit Gelderland hielden toespraken over provinciale taken. De raad hield ook verkiezingen voor het Federatiebestuur. Nieuw gekozen werden D. van Arkel en D. Stellingwerf. Het Tweede Kamerlid M. Leerling sprak in zijn rede tot de Federatieraad over het milieu; hij meende dat de Kamer te weinig moed toonde bij het opleggen van milieumaatregelen aan de burgers. A. Rouvoet, directeur van de Marnix van St. Aldegonde Stichting, kondigde aan dat de RPF in 1991 een interne partijdiscussie zou gaan voeren over een reformatorisch-politieke visie op overheid, staat en maatschappij. De discussie zou gevoerd gaan worden aan de hand van een in januari door de stichting uit te brengen nota. Een en ander zou eind 1991 met een congres over dit onderwerp moeten worden afgerond.

verwante instellingen en publikaties

De RPJO begon in 1990 een ledenwerfcampagne met als doel het overschrijden van de 1000 ledengrens, die de organisatie in aanmerking zou doen komen voor overheidssubsidie. De campagne die gevoerd werd onder het motto 'Op naar de 1000' sloeg aan en in oktober werd het gewenste aantal bereikt.

De Marnix van St. Aldegondestichting organiseerde op 10 maart in Putten een congres over het milieu. Leerling pleitte in zijn toespraak voor een sobere levensstijl onder christenen, omdat ook zij niet zelden onverantwoord omgaan met de schepping. Tijdens het congres presenteerde de Stichting de brochure *Om het beheer van de schepping*. De bundel bevat, naast een introductie in de milieuproblematiek van de hand van de redacteur R.M.M. Berns, de

bijdragen van de inleiders op het congres: H. Jochemsen, G. van Dijk en M. Leerling.

De Marnix van St. Aldegondestichting publiceerde een gedenkbrochure ter gelegenheid van het 450ste geboortjaar van de naamgever van de Stichting, Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde. Het boekje werd geschreven door R. Kuiper.

De Stichting Kader en Vorming hield op 3 november in Putten een congres met de titel '1990, jaar van de betaalde arbeid voor de vrouw'. Leerling trok de aandacht van de pers met zijn uitspraak dat de emancipatie de gehuwde vrouw in negentiende-eeuwse toestanden dreigde te dringen. Hij vreesde dat in het toekomstige Europa het gezinsinkomen zou worden afgestemd op het tweeverdienerschap, met als gevolg dat de vrouw niet langer de keus zou hebben om zich geheel te wijden aan de zorgtaak in het gezin.

personalia

P. Langelier, de eerste voorzitter die de RPF had, nam op 21 januari afscheid van de Provinciale Staten van Groningen, waar hij sinds 1982 deel van uitmaakte. Op 16 juni kreeg de RPF haar tweede burgemeester, toen H. Visser werd geïnstalleerd als burgemeester van het Zeeuwse stadje Arnemuiden. J.P.M. Rietkerk was hem twee jaar geleden voorgedaan in de gemeente Genemuiden.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Voor de SGP was 1990 een rustig jaar. Een door het Hoofdbestuur ingestelde 'Commissie Toelichting Program van beginselen' ging zich bezig houden met het schrijven van een toelichting op het nieuwe beginselprogramma dat na veel discussie in november 1989 was vastgesteld. Bij de gemeenteraadsverkiezingen boekte de partij enige vooruitgang. Opvallend was bovendien de groei van de SGP-jongerenorganisatie, die haar ledental zag stijgen tot boven de 10.000 en daarmee de grootste politieke jongerenorganisatie in het land was geworden. Voor enkele rimpelingen in het bestaan van de SGP zorgde de Landelijke Stichting tot Handhaving van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen.

gemeenteraadsverkiezingen

Evenals voor GPV en RPF verliepen de verkiezingen van 21 maart voor de SGP gunstig. De partij zag haar totale aantal raadszetels stijgen van 297 in 1986 naar 314 in 1990. In 88 gemeenten nam de SGP zelfstandig deel, in 89 gemeenten werkte ze samen met GPV en/of RPF. Evenals het GPV schreef de SGP de behaalde winst onder andere toe

aan de lage opkomst, die in het voordeel van 'principiële' partijen zoals de SGP zou zijn, die een trouwe achterban hebben. Het aantal staatkundig-gereformeerde wethouders nam licht toe tot 36.

Aan het einde van het jaar wierpen de Provinciale Statenverkiezingen van 6 maart 1991 hun schaduw reeds vooruit. In december leverde de vaststelling van de kandidatenlijst in Overijssel problemen op. Het provinciaal bestuur plaatste in samenwerking met de statenkringen G. Morsink bovenaan de lijst. Hij verdrong hiermee fractievoorzitter J.H. Wolterink - die reeds twintig jaar statenlid was - naar de tweede plaats. Omdat deze volgorde niet kon rekenen op de goedkeuring van het hoofdbestuur kwam Wolterink na overleg tussen alle betrokkenen uiteindelijk toch weer op de eerste plaats te staan.

Algemene Vergadering

De SGP hield haar Algemene Vergadering op 24 februari in Utrecht. De voorzitter van de Tweede Kamerfractie B.J. van der Vlies sprak de traditionele jaarlijkse rede uit, getiteld 'Al wisselen haar tonelen'. Tijdens de verkiezingen voor het Hoofdbestuur werden C.G. Boender en S. de Jong herkozen. K. van der Plas - zeventien jaar lid van het Hoofdbestuur - nam afscheid. Voor hem kwam H. Uil in de plaats. Verder stond op de agenda een voorstel van de kiesvereniging Tholen om artikel 12 van het Algemeen Reglement (handelende over de afvaardiging) zodanig te wijzigen dat grotere verenigingen meer afvaardigden naar de Algemene Vergadering zouden kunnen sturen. Het voorstel werd uiteindelijk verworpen. Aan de orde kwam verder de vraag van de kiesvereniging Woerden waarom concept-programma's voor de Tweede Kamerverkiezingen niet eerst worden voorgelegd aan de kiesverenigingen, zoals bij andere partijen gebruikelijk is. Voorzitter D. Slagboom antwoordde dat door het Hoofdbestuur ingestelde commissies de concept-programma's opstellen en dat bij de samenstelling van die commissies steeds werd gezorgd voor een inbreng vanuit de partij. Hij zegde toe dat in de toekomst de partij-inbreng vergroot zou worden. Het Hoofdbestuur zou echter de definitieve programma's blijven vaststellen.

De Banier

Het Hoofdbestuur stelde in zijn vergadering van 12 mei een nieuw reglement vast voor het partijblad *De Banier*. De opvallendste verandering was dat de naast de redactie bestaande redactiecommissie werd opgeheven. De redactie moest voortaan bestaan uit ten minste vijf personen, waaronder tenminste twee leden van het Hoofdbestuur. In de nieuwe redactie werden benoemd W.Chr. Hovius en J. Pijl (leden

van het Hoofdbestuur), D. Nieuwenhuis (hoofd Partijbureau), Van der Vlies en M. de Bruyne (voorlichter Tweede Kamerfractie). Hovius bleef hoofdredacteur.

Landelijke Stichting tot Handhaving van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen

De Landelijke Stichting tot Handhaving van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen (een conservatieve vleugel binnen de partij) kon zich, ondanks aanpassingen die onder druk van de Stichting tot stand waren gekomen (zie hiervoor de kroniek van het *Jaarboek DNPP 1989*), niet verenigen met het nieuwe beginselprogramma van de SGP. Voor drie bestuursleden was dit aanleiding om uit de partij te stappen. Volgens artikel 5 van de statuten van de Stichting moesten bestuursleden echter ook lid zijn van de SGP. Het merendeel van de overgebleven bestuursleden wilde de statuten niet zodanig wijzigen dat de drie lid van het bestuur konden blijven. Bovendien zagen ze geen mogelijkheden de werkzaamheden van de Stichting voort te zetten, waarna zij besloten haar op te heffen. Een viertal (oud)-bestuursleden - waaronder de drie die uit de SGP getreden waren - richtte vervolgens een nieuwe stichting op met de naam 'Landelijke Stichting ter Bevordering van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen'. In de statuten werd vastgelegd dat een absolute meerderheid van het bestuur SGP-lid moest zijn. Niet-partijleden konden er voortaan wel deel van uitmaken. De nieuwe Stichting stelde zich ten doel het bevorderen van de staatkundig gereformeerde beginselen zoals omschreven in het SGP-beginselprogram van 1918, voor het laatst gewijzigd in 1972. Het bestuur werd gevormd door P.H. op 't Hof, M. van Manen, L.J. Molenaar en M.J. Peters. Vooralsnog was slechts één van hen tevens lid van de SGP. De nieuwe Stichting zette het blad van haar voorganger - *In het SGspoor* - voort onder dezelfde naam. Ook het uiterlijk en de vormgeving veranderden niet. De meeste bestuursleden van de oude stichting zagen de nieuwe niet als een officiële voortzetting van hun bezigheden en lieten weten geen enkele verantwoordelijkheid te willen dragen voor het doen en laten van de nieuwkomer.

verwante instellingen en publikaties

Evenals vorig jaar boekte het Landelijk Verband van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen (LVSGS)/SGP-jongeren in 1990 een spectaculaire ledenwinst. Tijdens de reformatische gezinsbeurs Wegwijs, die in oktober in Utrecht gehouden werd, overschreed de organisatie ruim de grens van 10.000 leden. In twee jaar tijd waren er maar liefst 6500 nieuwe leden bijgekomen. De partij zelf bracht haar populariteit

bij jongeren in verband met het succes van het partijblad *Klik*, dat zich richt op jongeren van 12 tot 16. Op de gezinsbeurs presenteerde het LVSGS de brochure *De kleine kracht* van de hand van de voorlichtingssecretaris van de SGP M. Dankers. De publikatie - speciaal voor jongeren geschreven - behandelt de geschiedenis van de SGP vanaf haar oprichting tot aan de Tweede Wereldoorlog.

De Stichting Studiecentrum van de SGP (het wetenschappelijk bureau) hield op 27 april een congres met de titel 'Emancipatie als dwangbuis'. In november publiceerde het Studiecentrum het rapport *Levensbeëindigend handelen door artsen?!*, samengesteld door G. Holdijk, J. Mulder en W.L.H. Smelt, die een principiële ethische discussie over dit onderwerp bepleiten. Het Studiecentrum publiceerde tevens *Strafrechtspleging en reformatie* van de hand van F.W.J. den Ottolander.

De SGP-er L. van der Waal, lid van het Europees Parlement voor SGP, GPV en RPF, schreef de brochure *Enkele reis Den Haag - Brussel* over de Europese eenwording.

Ds. Kersten

Naar aanleiding van twee nieuw verschenen publikaties ontstond enige discussie in de partij over de houding van de vroegere SGP-voorman G.H. Kersten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het eerste geschrift *Wachters op de muren* van T.W. van Bennekom - beschrijft hoe de Gereformeerde gezindte reageerde op de opkomst van de nazi-ideologie en het nationaal-socialisme in Nederland. Het tweede was de dissertatie van W. Fieret - zelf lid van de SGP - getiteld *De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-1948: een bibliocratisch ideaal*. Deze publikatie was voor het Hoofdbestuur aanleiding om in *De Banier* van 1 november een verklaring af te leggen waarin het constateerde dat Kersten 'ten diepste onvoldoende oog (heeft) gehad voor de gevaren van het nationaal-socialisme'. Over de zuivering in 1945 waarbij Kersten niet meer tot de Tweede Kamer werd toegelaten zegt de verklaring: 'De zuivering van ds. Kersten is in de partij door iedereen op zichzelf betreurd, tegelijkertijd door velen betwist en door anderen gebillijkt. De partij zelf kwam niet tot een definitieve uitspraak, hetgeen achteraf beschouwd moet worden betreurd'.

personalia

De fractievoorzitter van de SGP in de gemeenteraad van Genemuiden raakte in november in opspraak. Hij werd gearresteerd in afwachting van een onderzoek naar zijn betrokkenheid bij het verduisteren van tapijten uit de fabriek waar hij werkzaam was. De plaatselijke

kiesvereniging royeerde hem als lid wegens zijn betrokkenheid bij deze zaak.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Het jaar 1990 verliep nogal onrustig voor de VVD. Naar aanleiding van de wisseling in het politiek leiderschap van de partij kon op de algemene ledenvergadering in mei ternauwernood een bestuurscrisis worden voorkomen. Naast de discussie over het leiderschap van J. Voorhoeve werd er ook publiekelijk gedebatteerd over de koers van de VVD.

partijkoers

Begin januari gaf oud-vice-premier en voormalig minister van economische zaken G.M.V. van Aardenne in een interview in *Elsevier* te kennen dat de VVD weer een 'klassiek rechtse partij' moest worden, om de nederlagen bij de verkiezingen in 1989 te boven te komen. 'De fractie is te links. Linkser dan ons kiezersvolk' aldus Van Aardenne, die daaraan toevoegde dat de liberalen in het politieke midden 'niets te zoeken' hadden. Zijn uitlatingen leidden tot weerwerk van H.J.L. Vonhoff. De Commissaris der Koningin in Groningen zag niets in Van Aardenne's voorstel om van de VVD 'een rechtse, conservatieve partij' te maken. Vonhoff pleitte voor een middenkoers van de VVD, zo mogelijk 'wat links van het midden'. In april ging G. Zoutendijk in *Liberaal Reveil*, het blad van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting - het wetenschappelijk bureau van de VVD - een stap verder door in navolging van de JOVD een fusie van de VVD met D66 aan de orde te stellen. 'Voor het intellectuele gehalte van het Nederlandse liberalisme zou dit wel eens een heilzame ontwikkeling kunnen zijn', zo meende de oud-voorzitter van de Eerste Kamerfractie van de VVD. Zoutendijk kreeg steun van het liberale oud-Tweede Kamerlid H. Jacobse, voorzitter van het Des Indes-beraad, en van een groep partijleden die in juni een manifest verspreidden onder de titel *Als het liberalisme u lief is*. Hierin werd expliciet gepleit voor een middenkoers van de VVD en een eventuele fusie met D66. Inmiddels had D66 laten weten hier weinig voor te voelen. Het gewezen Democratische Tweede Kamerlid E. Bakker, tevens deelnemer aan het Des Indes-beraad, bleef de VVD beschouwen als 'een partij van commissarissen.. Daar kun je toch niet op stemmen. Laat staan er mee fuseren' (*de Volkskrant*, 17 mei 1990).

gemeenteraadsverkiezingen

Toen aan het begin van februari bekend werd dat de VVD in de opiniepeilingen van 22 Kamerzetels tot 16 zetels was teruggevallen en

daarmee zelfs kleiner zou worden dan D66, wendde Voorhoeve zich in een brief tot het hoogste partijkader om deze een hart onder de riem te steken. 'We moeten ons niet laten ontmoedigen', aldus de partijleider, die de kiezers later opriep vooral erop te letten wat de VVD in hun eigen gemeente had bewerkstelligd. Voorhoeve's appèl mocht niet baten: vergeleken bij de gemeenteraadverkiezingen van 1986 verloor de VVD ruim 250 zetels. Ten opzichte van de Kamerverkiezingen van 1989 bleef de partij evenwel min of meer stabiel. In de media had Voorhoeve van tevoren aangekondigd geen consequenties uit dit verlies te zullen trekken: 'de Tweede Kamerfractie heeft mij in september tot voorzitter benoemd. Het lijkt me niet dat daar wijziging in hoeft te komen'.

partijraad 7 april

De partijraad van 7 april 1990 in Amersfoort stond vooral in het teken van de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen. Voorhoeve typeerde de resultaten als 'een meevallende tegenvaller'. Partijvoorzitter L. Ginjaar dacht dat het dieptepunt voor de liberalen nu wel was gepasseerd. Door Vonhoff werd de beschuldigende vinger in de richting van Voorhoeve gewezen. Hij toonde zich teleurgesteld over het feit dat de VVD vóór de Tweede Kamerverkiezingen al voor het CDA had gekozen. Daarmee was 'de opening naar het midden van het politieke spectrum prijsgegeven. Dat heeft ons veel schade aangedaan'.

vertrek Voorhoeve

J.J.C. Voorhoeve, fractievoorzitter van de VVD sinds 1986, maakte op 30 april bekend af te treden als fractieleider, 'in het belang van de VVD'. De aanhoudende kritiek op zijn leiderschap gaf hierbij de doorslag. Na de uitkomsten van de gemeenteraadsverkiezingen was Voorhoeve al bereid geweest zijn functie ter beschikking te stellen, zo werd nu bekend, maar de Tweede Kamerfractie had haar vertrouwen in hem uitgesproken. Na een informeel gesprek met enkele leden van het Hoofdbestuur, die hem hadden gevraagd zich te beraden over zijn positie, besloot Voorhoeve echter alsnog zich terug te trekken. Bij de fractie, die op Koningsinnedag speciaal bijeen was geroepen in Garderen, sloeg deze mededeling in als een bom. Een aantal leden bekritiseerde de handelwijze van het Hoofdbestuur, dat zich op het terrein van de fractie zou hebben begeven. Nadat de meningen van de leden waren gepeild werd uiteindelijk F. Bolkestein, oud-minister van defensie, bij acclamatie door de fractie als nieuwe voorzitter aangewezen. L.M.L.H.A. Hermans viel daarmee als mogelijke kandidaat uit de boot.

In de partijtop waren de meningen nogal verdeeld over deze machtswisseling. Oud-fractie voorzitter E.H.T.M. Nijpels vond het niet terecht dat Voorhoeve 'de rekening kreeg gepresenteerd' van wat er de afgelopen jaren bij de VVD was misgegaan. Hij bekritiseerde partijvoorzitter Ginjaar en de fractievoorzitter van de VVD in de Eerste Kamer, D. Luteijn, die volgens hem net zo verantwoordelijk waren als Voorhoeve.

De voorganger van Nijpels, H. Wiegel, nam partijvoorzitter Ginjaar echter in bescherming en steunde nadrukkelijk Bolkestein als de nieuwe politieke leider. Tegelijkertijd liet hij onduidelijkheid bestaan over zijn mogelijke rentree in de nationale politiek.

Op Voorhoeve's vertrek volgde in de media en in de partij zelf een uitvoerige discussie over de rol van het Hoofdbestuur en in het bijzonder van partijvoorzitter Ginjaar. Op de persconferentie waarop het nieuws bekend werd gemaakt, had Ginjaar Voorhoeve's toewijding uitbundig geprezen - 'dat was *klasse*, mijnheer Voorhoeve'. Geleidelijk aan begon het er echter op te lijken dat Ginjaar zelf een prominente rol had gespeeld bij het opstappen van Voorhoeve. Op 2 mei kwamen de voorzitters van de kamercentrales bijeen. Op deze vergadering gaf Ginjaar opening van zaken en wist hij zich van de steun van bijna alle voorzitters te verzekeren. Ook vond er overleg plaats tussen Hoofdbestuur en Kamerfractie waardoor de getroubleerde verhouding tussen beide organen weer opklaarde.

De nieuwe fractievoorzitter F. Bolkestein werd in 1978 lid van de Tweede Kamer. Voordien was hij werkzaam bij de Shell. Van 1982 tot 1986 was hij staatssecretaris van economische zaken. Bij zijn aantreden als fractievoorzitter kondigde hij aan een zelfde koers als zijn voorganger te willen volgen, gebaseerd op het verkiezingsprogramma. 'Begrippen als 'links' en 'rechts' slaan (daarbij) als een tang op een varken'. Door de VVD-top werd met klem ontkend dat Bolkestein niet meer dan een 'tussenpaus' zou zijn, in afwachting van de terugkeer van Wiegel in de landelijke politiek. Voorhoeve, die in 1982 lid van de Tweede Kamer was geworden en daarvoor enkele jaren directeur van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting was geweest, bleef tot het einde van het jaar deel uitmaken van de Kamerfractie. Met ingang van 1 januari 1991 werd hij directeur van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'. Naar aanleiding van de wijze waarop Voorhoeve door Bolkestein was vervangen bedankten de echtgenote en twee zoons van de ex-fractievoorzitter als lid van de VVD.

algemene ledenvergadering

De algemene vergadering die op 18 en 19 mei in Zwolle werd gehouden

stond geheel in het teken van de gang van zaken rond het vertrek van Voorhoeve. De afdeling Roermond had de toon gezet door op 11 mei een motie van wantrouwen aan te nemen, gericht tegen partijvoorzitter Ginjaar en het Hoofdbestuur. Op de tumultueuze avondbijeenkomst werd zware kritiek geuit op het Hoofdbestuur. Een interventie van oud-partijleider Wiegel die 'rancune' en een 'verziekte sfeer' constateerde mocht niet baten. Een motie waarin Ginjaar werd gevraagd om in het najaar van 1990 op te stappen, werd op het allerlaatste moment ingetrokken, nadat het Hoofdbestuur een klemmend beroep op de vergadering had gedaan om alle moties in te trekken. In ruil daarvoor beloofde het Hoofdbestuur de geuite kritiek ter harte te zullen nemen. Een motie om een commissie van wijze personen in te stellen die moest helpen de eenheid in de partij te herstellen, werd met grote meerderheid verworpen. Het Hoofdbestuur zag hierin een signaal dat het nog over voldoende vertrouwen beschikte.

Nu de bestuurscrisis op het laatste moment was afgewend kon de vergadering zich op de andere agendapunten richten. Ze ging akkoord met het voorstel van het Hoofdbestuur om 'op termijn' een betaalde partijvoorzitter aan te trekken. De huidige voorzitter Ginjaar oefende de functie in zijn vrije tijd uit, maar had al eerder laten weten zelf niet de eerste professionele voorzitter van de VVD te willen zijn. Ook werd ingestemd met een contributieverhoging, die de met ledenverlies kampende VVD van extra inkomsten moest voorzien.

buitengewone algemene vergadering

Op een buitengewone algemene vergadering op 8 september werd een aantal organisatorische zaken behandeld die in mei wegens tijdgebrek niet meer aan de orde waren gekomen. Op aandringen van het bestuur van de Vereniging van Staten- en Raadsleden stemde de vergadering in met het voorstel om de raads- en Statenleden en burgemeesters en Commissarissen der Koningin van de VVD door een jaarlijkse toeslag op hun partijcontributie automatisch lid te maken van deze vereniging. Ook werden reglementswijzigingen aanvaard die onder andere de vergaderingen van de partijraad in beginsel openbaar maken. Met betrekking tot de reglementen voor de kandidaatstelling voor de Tweede Kamer werd onder meer besloten de speciale verkiezingsraad op te heffen, waardoor de procedure aanmerkelijk zouden worden verkort.

partijraad 22 september

Op 22 september, na Prinsjesdag, kwam de traditionele partijraad bijeen om de Troonrede en de Miljoenennota te bespreken. VVD-leider Bolkestein verweet het CDA dubbelhartigheid. Hij meende dat met name

CDA-fractievoorzitter Brinkman nu wel kritisch kon zijn over de nieuwe rijksbegroting, maar tegelijk zelf volop verantwoordelijk was voor de financiële en economische situatie. De financieringsplannen van minister Kok waren in zijn ogen ondeugdelijk en het CDA was hieraan medeplichtig.

commissie Nord

In 1990 werden diverse 'themapaden' gehouden, waar de achterban kon discussiëren over onderwerpen als Oost-Europa en ruimtelijke ordening. Op basis van de uitkomsten van deze gedachtenwisseling diende een 'hoofdpijnennota' te worden opgesteld die in 1992 aan de algemene vergadering moest worden voorgelegd. Op de algemene vergadering in mei werd echter besloten de discussie te versnellen. Een Commissie Hoofdpijnen werd ingesteld die als opdracht kreeg een aanzet te geven 'voor het liberale antwoord op actuele maatschappelijke vraagstukken'. Voorzitter werd het oud-lid van het Europese Parlement mr. H. Nord. In deze breed samengestelde commissie hadden onder andere Van Aardenne en Vonhoff zitting.

Het rapport van de commissie, dat als uitgangspunt zou dienen voor het verkiezingsprogramma 1994-1998, werd in november onder de titel *Ongebroken lijnen: een liberaal perspectief* aan het Hoofdbestuur aangeboden. Met deze titel heeft de commissie 'de historische continuïteit van het liberalisme willen onderstrepen', aldus Nord. In de ontwikkelingen in Oost-Europa zag het manifest het bewijs van de liberale stelling dat vrijheid ondeelbaar is: '(individuele) politieke en economische vrijheid gaan hand in hand'. De commissie typeerde het huidige politieke krachtenveld als een driehoek, waarin de christendemocratie, de sociaal-democratie en de liberaal-democraten elk een eigen positie innemen. Het feit dat het CDA naar believen kon uitmaken met welke partij het wenste te regeren werd een 'ongezonde toestand' genoemd, waarmee de deur naar een coalitie met de PvdA op een kier werd gezet. Fractievoorzitter Bolkestein deelde mee dat zijn fractie zich nagenoeg geheel in het stuk kon vinden. De nota werd vervolgens ter bespreking aan de partij voorgelegd. Tot 1 februari 1991 kregen afdelingen en kamercentrales gelegenheid bij de hoofdstukken resoluties in te dienen. De tekst zelf was niet amendeerbaar. De buitengewone algemene ledenvergadering van 5 en 6 april 1991 zou zich ten slotte over het rapport en de resoluties buigen.

verwante instellingen en publikaties

De 'Organisatie Vrouwen in de VVD' hield haar jaarlijkse congres op 9 en 10 februari in Lunteren met het thema 'de actieve vrouw'.

De JOVD sprak zich tijdens haar congres op 16 en 17 juni in Haren uit vóór commercieel draagmoederschap. Kunstmatige inseminatie diende volgens het congres ook bij homo-paren te zijn toegestaan. Op het najaarscongres van 17 en 18 november stond de ontwikkelingssamenwerking centraal.

De Prof. Mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD, publiceerde in 1990 onder andere het rapport *De liberale speurtocht voortgezet*, als vervolg op het geschrift *Liberalisme: een speurtocht naar de filosofische grondslagen* dat in 1988 gepubliceerd was. Op 15 september vierde de Haya van Somerenstichting, de vormings- en scholingsinstelling van de VVD, haar 15-jarig bestaan met een symposium over sociale vernieuwing.

personalia

Op 1 april koos E.H.T.M. Nijpels voor het burgemeesterschap van Breda na dertien jaar voor de VVD in de landelijke politiek actief geweest te zijn als Tweede Kamerlid, lijsttrekker, fractievoorzitter en minister. Bij zijn vertrek zei hij geen tweede Wiegel te willen worden, die 'van de zijlijn' de ontwikkelingen binnen de VVD becommentarieert.

In mei werd F.H.G. de Grave, sinds 1982 lid van de Tweede Kamerfractie van de VVD, wethouder van financiën en locoburgemeester van Amsterdam. De Grave was van 1977 tot 1979 voorzitter van de JOVD.

Op 1 juni benoemde het kabinet de vice-fractievoorzitter van de VVD in de Tweede Kamer, L.M.L.H.A. Hermans, tot burgemeester van Zwolle. H. Dijkstal volgde hem op als vice-voorzitter van de VVD-fractie. Op 23 februari overleed het lid van de Raad van State mevr. A. Kappeyne van de Coppello na een langdurige ziekte. Van 1971 tot 1981 was zij Tweede Kamerlid voor de VVD; van 1982 tot 1986 staatssecretaris van emancipatiezaken in het eerste kabinet-Lubbers. F. Porthéine, Tweede Kamerlid van 1963 tot 1981, overleed op 17 april aan de gevolgen van een verkeersongeval.